

Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*

M. Mustafa Erdoğdu

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İİBF

E-posta: mustafaerdogdu@marmara.edu.tr

Özet: Neo-Liberal iktisadi görüşü savunanlar teori adına gerçekleri görmezden gelmektedirler. Ancak görme engelliler bile görebildiği için krizler görmezden gelinememektedir. Bu koşullar altında, piyasaya iman eden görüşlere yeni müminler bulabilmek zorlaşmıştır. Hatta neo-liberal iktisatta sonun başlangıcına gelindiği söylenebilir. Teoriler, bugün yaşamakta olduğumuz ciddiyette krizlerle karşı karşıya kaldıklarında, gerçekliğin aslında ne olduğunu göz önüne almak durumunda kalırlar. Keynezyen iktisat teorisi 1929 yılında Büyük Buhran ile birlikte ortaya çıkan gerçekliğin bir ürünüdür ve büyük ölçüde işe yaradığı tarihsel süreç içinde test edilmiştir. Bununla birlikte, bugünkü ekonomik koşullar ve ilgili problemler Keynezyen iktisat teorisinin ortaya çıktığı 1930'lu yıllarinkinden önemli ölçüde farklıdır. Dolayısıyla bugünün sorunlarına tatminkâr düzeyde çözümler getirebilmek için bu teoride de gerekli değişikliklerin ve iyileştirmelerin yapılması, eksiklik ve yanlışlıkların giderilmesi gerekmektedir. Keynes'in, işsiz kalan her bireyin toplam talepte bir azalmaya yol açacağı ve bunun da yaşanmakta olan bir krizi daha da şiddetlendireceği şeklindeki saptaması, ekonomik krizlerin nasıl aşılabileceğine yönelik çok önemli bir ipucu sunmaktadır. Bununla birlikte Keynes, bu önemli ipucunu takip etmek yerine işsizlik sorununu piyasa mekanizmasına bırakmıştır. Oysa ekonomik bir krizin aşılmasını zorlaştıran en önemli sorun, işsizlik düzeyindeki artıştır. Bir ekonomik krizin ne kadar sürede, hangi sosyal ve ekonomik maliyetlerle atlatılabileceği, işsizlik sorunuyla ne kadar çabuk ve doğrudan mücadele edildiğiyle yakından ilgilidir. Bu nedenle, işsizliğin piyasa mekanizması aracılığıyla yeterince ve zamanında azalmasını beklemek aşırı iyimserliktir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada devlete; genel olarak sosyal refahı artırmak, özel olarak ise kriz riskini azaltmak ve önlenemeyen bir krizin hafif atlatılmasına hizmet etmek için doğrudan roller biçilmiştir. Sözü geçen amaçlara hizmet edebilecek araçlar olarak da çalışmada, birisi tümüyle orijinal olmak üzere toplam beş "otomatik istikrar sağlayıcı" kurum oluşturulması önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Keynezyen iktisat, neo-liberal iktisat, ekonomik kriz, döngü karşıtı politikalar, devletin nihai işveren olma politikası

* Bu çalışmanın son taslağını okuyarak görüş ve eleştirilerini benimle paylaşan Sayın Selçuk Cingi, Sayım Işık, Sevda Mutlu Akar, Coşkun Karaca, Gültekin Bayar, Seda Şahin, Halit Fikir, Fatih Mehmet Doğan, Müzeyyen Özlem Çetin, Ayfer Gedikli, Hünkâr Güler, Murat Aydın, Miramkan Orozbaeva, Cem Aldoğan, Özkan Zülfoğlu ve Ali Erdoğdu'ya teşekkür ederim.

The Beginning of the End for Neo-liberal Economics and Reincarnation of Keynesian Economics

Abstract: *Advocates of neo-liberal economic view have a tendency to ignore realities for the sake of the theory they worship. On the other hand, the presence of an economic crisis cannot be ignored since even the blind can see it. After the global economic crisis, it has become increasingly difficult to find new worshipers for the market mechanism. Indeed, dominance of neo-liberal economics can be said in the beginning of the end. When theories are confronted with serious crises, it becomes increasingly difficult to ignore harsh realities and they are obliged to be more realistic. Keynesian economic theory that emerged in 1930s has been a product of the Great Depression that has started in 1929. The Keynesian economic theory has been applied in many countries during decades and proved itself as largely useful before it fell from grace in 1970s. The current world economic conditions and related problems are undoubtedly very different from 1930s. Therefore, to bring satisfactory solutions for today's problems Keynesian theory requires a top-down rejuvenation and reinforcement with some improvements. Keynes had pinpointed that every unemployed individual cause a reduction in the aggregate demand, which would exacerbate an economic crisis. This is a very important clue to overcome an economic crisis. Nevertheless, Keynes fell short to follow up his clue to develop an unemployment reduction mechanism through government intervention. Instead, he left this problem to the market mechanism for inferior outcomes. Yet the basic problem that makes an economic crisis difficult to overcome is the rise in unemployment levels. How long an economic crisis will last and which social and economic costs will be paid is closely related to how quickly and directly it is combated with the unemployment problem. Markets do not have any unemployment prevention mechanisms. Moreover, it is unrealistic to expect from market mechanism to reduce unemployment timely and adequately. Keeping this in mind, present study assignees much larger and direct roles for government than the dominant economic paradigm does. These roles are not only confined to increasing social welfare but also reducing risk of an economic crisis to occur and moderating the negative effects of an unavoidable crisis. For the purposes mentioned above this paper has proposed to establish five "automatic stabilizer" tools, which one of them is completely original.*

Keywords: *Keynesian economics, neo-liberal economics, economic crises, counter cyclical tools, employer-of-last-resort policy*

Giriş

2007 yılında ABD eşik altı tutsat konut (sub-prime mortgage) kredileri piyasasında ortaya çıkmaya başladığında pek fazla önemsenmeyen kredi sorunları, 2008 yılında bütün finans sistemine yönelik kendi kendini besleyip büyüten bir güven krizine, hemen ardından da derin bir finansal krize dönüşmüştür. Finansal piyasaların birbirine eklenmiş olmasının bir sonucu olarak dalga dalga diğer ülkelere de yayılan bu kriz, çok geçmeden derin bir küresel ekonomik kriz niteliği kazanmıştır. Elimizdeki veriler, bugün hala etkisi altında olduğumuz krizin, *reel ekonomi ile başını kaybetmiş bir finansal sistemin doğal sonucu* olduğuna işaret etmektedir. *ISDA Market Survey* (2008) verilerine göre, 1987 yılında 865,6 milyar dolar olan uluslararası faiz ve döviz türev işlemleri tutarı 537 kat artışla 2008 yılında 464,7 trilyon dolara ulaşmıştır. Oysa dünyadaki tüm gayrimenkullerin tahmini değeri 75 trilyon dolar, satın alma gücü paritesine göre tüm dünya ülkelerinin milli gelirleri toplamı 69 trilyon dolar civarındadır. Bu veriler, düzenlemelerin gevşetilerek

finansal serbestleşmeye gidilmesiyle birlikte finansal işlemlerin reel temellerinden nasıl koştuğunu ve finansal piyasaların kendi hallerine bırakıldıklarında ne kadar bŸyŸk aşırılıkların oluşabildiğini gayet net bir Şekilde ortaya koymaktadır.

Kriz, finans kesiminde ortaya çıkmış olsa da en bŸyŸk hasar sanayi kesiminde oluşmuştur. Sanayi Ÿretimindeki gerilemelerin bir sonucu olarak bŸtŸn Ÿlkelerin bŸyŸme oranları, Ÿzellikle 2009 yılında ciddi ŸlçŸde gerilemiştir. ABD Çalışma Bakanlığı verilerine gŸre, krizin ortaya çıktığı ABD'de işsizlik oranı 1983 yılından bu yana ilk kez yŸzde 10,0'un Ÿzerine çıkararak 2009 yılının Ekim ayında yŸzde 10,2'ye yŸkselmiřtir. Diğer Ÿlkelerin birçoğunda ise işsizlik oranları çok daha yŸksek seviyelere ulaşmış durumdadır. ABD ekonomisinin durgunluktan çıktığı yŸnŸndeki 2009 yılı ŸçŸncŸ çeyrek verilerine rağmen, OECD Ÿlkelerinde 2010 yılı işsizlik oranlarının daha da yŸkseleceđi tahmin edilmektedir. 2008 yılı sonlarında yapılan tahminlere gŸre, kŸresel dŸzeyde ortaya çıkacak maddi zararın ise 20 trilyon doları açması sŸrpriz olmayacaktır.

Buğun yaşanmakta olan kŸresel kriz, Őiddet açasından ancak ABD ekonomisinde 1929 yılında yaşanmaya başlayan kriz ile karşılaştırılabilmektedir. Bilindiği gibi bu kriz Şiddetli talep daralmasıyla başlamış ve işsizlik oranı yŸzde 20'lerin Ÿzerine çıkmıştır. Yaşanan kriz esnasında Ÿretim adeta durmuş, sefalet artmış ve insanlar açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Çok geçmeden bu bŸyŸk kriz birçoğ diğer Ÿlkeye de yayılmış ve "BŸyŸk Buhran" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. BŸyŸk Buhran'ın yaşanmakta olduğu dŸneme kadar iktisatçılar genellikle ekonomik krizlerin ortaya çıkmasını sistemin dışındaki Ÿđelere bağlamışlar ve ekonominin kendiliğinden dengeye geleceği beklentisi içinde olmuşlardır. Ancak yaşanmakta olan buhranın Şiddeti bu beklentinin gerçekteşmesine olanak tanımamıştır. Klasik iktisat Ÿđretisi doğrultusunda devlet harcamalarının kısılması ise, yaşanmakta olan krize çare olmak bir yana, krizin daha da derinleşmesi sonucunu doğurmuştur.

Yaşanan buhran, sosyal bilimlerin yoksun olduğu test etme olanağını sağlayan bir tŸr laboratuvar işlevi gŸrerek, klasik iktisat anlayışının "ekonominin her zaman kendiliğinden tam istihdamda olacağı" ve "her arzın kendi talebini yaratacağı", dolayısıyla da iktisadi sorunların adeta bir "gŸrŸnmeyen el" sayesinde *kendiliğinden* çŸzŸleceđi Şeklindeki temel kabullerinin gerçekte uyuşmadığını gŸzler ŸnŸne sermiştir. Artık Marxist ŸngŸrŸlerin gerçekteşerek kapitalizmin tŸmŸyle yıkılacağının dŸřŸnlmeye başlandığı bir ortamda John Maynard Keynes, krizin kapitalist sistem içinde aşılabileceği argŸmanıyla ortaya çıkmıştır. Ekonominin, çok bŸyŸk sosyal ve ekonomik tahribatlar sŸz konusu olmaksızın kendi kendine dengeye gelemeyeceğini Ÿne sŸren Keynes, krizden çıkılabilmesi için ekonomiye mŸdahale edilmesi gerektiğine ve bunu da devletin yapabileceğine dikkat çekmiştir. Aynı doğrultuda, depresyonun sŸz konusu olduğu bir ekonominin canlandırılabilmesi için devletin toplam talebi artırıcı politikalar uygulamasının

gerekli olduğuna işaret etmiştir. Klasik iktisatçıların önerilerinin işe yaramak bir yana krizi daha da ağırlaştırdığının açık bir şekilde görüldüğü bu ortamda, Keynezyen iktisat anlayışının belirgin öğelerini taşıyan *New Deal* planı¹ ABD’de uygulamaya konulmuştur. Bu planın Büyük Buhran’ın aşılmasında önemli bir rol oynamış olması, Keynezyen iktisat anlayışına büyük bir prestij kazandırmıştır. Böylece Keynezyen talep yönlü politikalar oldukça kısa sayılabilecek bir sürede genel kabul görmüş ve hemen her ülkede uygulanmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden 1945 – 1973 yılları arasında birçok ülkede fiyat istikrarından vazgeçilmeden tam istihdam düzeyine yaklaşılabilmiş ve daha önce eşi görülmemiş bir refah artışı sağlanabilmektedir. Dünya genelinde söz konusu olan refah artışı nedeniyle bu dönem “Altın Çağ” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Her ne kadar bu hızlı refah artışının arkasında özellikle savaş nedeniyle yerle bir olmuş Avrupa’nın yeniden inşa edilmesi yatmaktaysa da, birçok iktisatçı bu dönemde yaygın olarak uygulanan Keynezyen talep yönlü politikaların hızlı refah artışında önemli bir rolü olduğu kanaatindedir. Yaşanan bu refah döneminin sağladığı prestij bir sonucu olarak Keynes’in görüşleri, uzun yıllar boyunca makro iktisat teorisinin temelini oluşturmuştur. Ancak yaşanmasında payı olduğu “Altın Çağ”ı göremeyen Keynes, 1970’li yıllarda söz konusu olan petrol krizleriyle birlikte gündeme gelen *stagflasyon* (durgunluk içinde enflasyon) öngörememiş ve bu duruma bir çözüm önerememiştir. Öte yandan, Friedman’ın başını çektiği iktisadi liberalizmi savunan Parasalcı (Monetarist) iktisat anlayışı tarafından şaşırtıcı bir şekilde, talep artırıcı Keynezyen politikaların yaşanmakta olan krizin nedeni olduğu yorumları yapılmıştır. Ancak bu yorum Necef’in (2009: 79) dikkat çektiği gibi, aynı dönemde Keynezyen iktisat anlayışının düzenleme tarzının uygulandığı Japon ekonomisinin küresel ekonomide karşı karşıya kalınan talep daralmasına rağmen, neden dünya ticaretindeki payını oldukça istikrarlı bir şekilde artırmaya devam edebildiğini açıklayamamaktadır. Dolayısıyla 1970’lerde çoğu Batı ülkesinde yaşanan krizin Keynezyen politikalarından kaynaklandığı şeklindeki yorum en azından verilen örnek nedeniyle tartışmalıdır.

Kanımızca, petrol fiyatlarındaki aşırı yükselmeyle tetiklenen bu krizin, makro ve mikro olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Krizin makro boyutunu en iyi Marxist yorumun açıkladığı söylenebilir.² Bu yoruma göre, sermaye birikim süreci ilerledikçe sermayenin organik bileşiminin yükselmesi kâr oranlarını azaltmaktadır. Dolayısıyla kapitalist sistem doğası gereği belli dönemlerde kriz üretmektedir. Stagflasyon ise, Pascallon’un (1983: 93) işaret ettiği üzere, “kapitalistlerin kâr oranlarındaki azalmaya verdikleri bir tür cevaptır”. Kanımızca 1970’lerde yaşanan krizin mikro boyutuna ilişkin en iyi

¹ 1929 Dünya krizinden sonra ABD’de uygulamaya konulan bu plan ile, bir yandan istihdamı ve yatırımları artıran büyük kamu projeleri, diğer yandan da ekonomideki talebi artıracak maliye politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu konuda özellikle bkz. Kabaub (2007), Tcherneva (2008) ve Wray (2009).

² Bu konuda örneğin bkz Marx (1986 [1867]: 639-640), Pascallon (1983: 93), Şiriner ve Doğru (2008: 157).

açıklamayı ise *Düzenleme Okulu* (Regulation School) getirmektedir. Bu okulun yorumuna göre, talep tarafında önemli bir sorun bulunmadığı bir ortamda üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürebildiği için yaygınlaşan Fordist-Taylorist üretim/yönetim sistemi, özellikle talepte artan çeşitlilik şeklinde ortaya çıkmaya başlayan değişim karşısında giderek bir sorun, bir ayak bağı haline gelmeye başlamıştır. O güne kadar avantajlarından yararlanabildikleri için bu sistemi yaygın bir şekilde kullanan ülkeler, değişen koşullara ayak uyduramamışlar ve gerekli dönüşümleri gerçekleştirememişlerdir. Sonuçta söz konusu ülkeler petrol fiyatlarındaki şok yükselişlerin tetiklediği bir krizle karşı karşıya kalmışlardır.³

İki dünya savaşı arasında görülen uluslararası ekonomi politikalarındaki eşgüdüm eksikliğini gidermek üzere oluşturulan Bretton Woods sisteminin 1970'li yıllarda çökmesinin ardından, IMF ve Dünya Bankası gibi neo-liberal iktisat anlayışını benimseyen etkili uluslararası kuruluşlar, finansal destek için kendilerine başvuran ülkelere sağlayacakları desteği neo-liberal politikaların uygulanması koşuluna bağlamaya başlamışlardır. Bu durumla yakından ilgili olarak neo-liberal iktisat anlayışı oldukça hızlı bir şekilde ana akım konumuna yükselmiştir. Bu aynı zamanda *devletin ekonomiye müdahale etmemesi gereken bir "seyirci" olmaya zorlanması* anlamına da gelmiştir.

Bugün egemen olan neo-liberal iktisadi anlayış, "*Washington Uzlaşması*" (Washington Consensus) olarak da bilinmektedir. Bu anlayış, Adam Smith'in devlet müdahalesine gerek olmayan basite indirgenmiş rekabetçi denge modeline dayanmaktadır. Bu modele göre piyasa her türlü müdahaleden arındırıldığında ve durağan tam rekabet koşulları altında, üretim kaynaklarının dağılımı en etkin biçimde gerçekleşir ve toplam refah artar. Bu durum bir ülke için olduğu kadar uluslararası ekonomi için de geçerli olduğundan, bütün dünya ekonomisi piyasa mekanizması çerçevesinde işleyen tek bir bütün olmalıdır (Erdoğdu, 2007: 260). Ancak *Washington Uzlaşması* çerçevesindeki beklentilerin gerçekçi olmadığı ve hiç de beklenen sonuçlara yol açmadığı zaman içinde açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Neo-Liberal küreselleşmenin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerini tespit edebilmek amacıyla Jomo ve Baudot tarafından derlenen yakın tarihli bir çalışma bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin bu derlemede Weisbrot ve diğerlerinin (2007: 45) tespitlerine göre, 1960-1980 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında kişi başına çıktı yüzde 83 artış gösterirken, 1980-2005 yılları arasında yalnızca yüzde 33'lük bir artış söz konusu olabilmıştır. Aynı şekilde Ocampo ve Jomo tarafından küresel istihdam düzeyindeki değişikliklerin ele alındığı başka bir derlemede Boyer'in (2007: 209) işaret ettiği gibi, "Günümüzde, hızlı büyüme ve bununla bağlantılı olarak çalışma standartlarındaki iyileşmeler mekanik olmaktan çok uzaktır". Bugün beklentilerle gelişmelerin birbirlerinden ne kadar farklı olduğunu biliyoruz. Ancak bildiğimiz başka bir şey var ki, son çeyrek yüzyılda

³ Bu konuda örneğin bkz Lipietz (1987) ve Jessop (2005).

bilimsel kanıtlara dayanmayan bu görüşler, IMF ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar tarafından birçok ülkeye bilimsel bir gerçeklikmiş gibi dayatılmıştır.

Neo-liberal iktisadın dayandığı temel kabuller çerçevesinde ve özellikle IMF ile Dünya Bankası'nın telkinleri doğrultusunda ülkeler birbiri ardına uygulamakta oldukları sermaye kontrollerini kaldırmaya başlamışlardır. Sermaye kontrollerinin kaldırılmasıyla birlikte finans sermaye çok büyük bir akışkanlık ve bu akışkanlığın olanak sağladığı bir "cezalandırma yeteneği" kazanmıştır. Bu nedenle, alınan iktisadi kararların sermaye hareketlerini ne şekilde etkileyeceği, giderek kritik önem taşıyan bir husus haline gelmeye başlamıştır. Bu durumun çok önemli bir sonucu olarak hükümetler finans sermayenin taleplerini, kitlelerin refahına ilişkin sorunları ve reel ekonomiyi göz ardı etme pahasına karşılama eğilimi içinde olmuşlardır.

Bu arada tam istihdam ile fiyat istikrarının uyumlu olmadığı, işsizlik ve enflasyon arasında bir tercih yapılmasının zorunlu olduğu ana fikrine dayanan Phillips Eğrisi, bilimsel bir kanıtı dayanmadığı⁴ halde iktisadi düşünceyi adeta esir almış ve enflasyona karşı deflasyonist politika uygulamak gerektiği görüşü, hızla egemen görüş haline gelmiştir. Oysa talep kısıcı politikaların uzun dönemde sürekli ve enflasyonsuz bir büyüme sağlayacağına hiçbir garantisi yoktur. Ancak bu politikalar sık sık sosyal sorunlara ve politik karışıklıklara yol açabilmektedir. Kaboub'un (2007: 3) işaret ettiği gibi, bugün ana akım iktisadın politika önerisi, yüksek işsizlik dönemlerinde bile hükümetlerin harcamalarını artırmamaları ve emek piyasasına müdahale etmemeleri; ancak ücretleri esnekletmeleridir. Böyle bir iktisadi yaklaşımda makroekonomik öncelik enflasyonla mücadeleye verilmekte, sosyal açıdan çok büyük önem taşıyan tam istihdam ise bir hedef olmaktan çıkmaktadır.

Diğer taraftan Keynes, istihdam ile toplam talep düzeyi arasında bir ilişki olduğunu ilk ortaya koyan kişi olmuştur. Her ne kadar Keynes, tam istihdamı tercih edilir bir durum olarak görme eğiliminde olmuşsa da, tam istihdamın nasıl sağlanabileceği konusu ile gereğince ilgilenmemiştir. Oysa mantıksal çıkarım olarak Keynezyen iktisat anlayışının, özellikle tam istihdama nasıl ulaşılabileceği ve bir krizle mücadele ederken istihdam politikasının ne kadar büyük önem taşıdığı gibi konular ile çok yakından ilgilenmesi beklenirdi. Bu çalışmada Keynezyen iktisadın özellikle bu işaret ettiğimiz eksikliklerinin giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde iktisat teorisi ve krizler konusuna, hak ve özgürlük yoksunlukları çerçevesinde bakılacaktır. Üçüncü bölümde krizlerin anatomisi ve dinamikleri ile bir kriz karşısında neo-liberal iktisadın mı, yoksa Keynezyen iktisadın mı daha etkili olduğu sorularına cevap aranacak ve son bölümde çalışmanın temel bulguları özetlenecektir.

⁴ Örneğin bkz. Vasudevan (2006) ve Büyükkakın (2008).

Hak ve Özgürlük Yoksunlukları Çerçevesinde İktisat Teorisi ve Krizler

Neo-liberal iktisadi anlayış; istihdam, gelir dağılımı, ekonomik ve sosyal kalkınma gibi bütün toplumsal yaşamı ve refahı derinden etkileyen hususlara ilişkin kararları piyasa mekanizmasına bırakmayı önermektedir. Bu kabul edilebilecek türden bir öneri değildir. Çünkü burada önerilen, çok temel bir insan hakkının devri olayıdır. Daha açık bir ifadeyle, bireylerin ve toplumların yaşamlarına biçim verecek öneme sahip tercihleri yapma iradesinden vazgeçmeleri ve piyasa mekanizmasının onlar için vereceği kararları kabullenmeleridir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ve ilan edilen *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'ne göre, her insan geleceğine biçim vermek için özgür iradesiyle tercihte bulunma hakkına sahiptir. İnsanın en temel ve devredilemez haklarından birisi olan bu hak, söz konusu beyannamenin 1, 3, 21, 22 ve 23. maddelerinde güvence altına alınmıştır. İnsanın diğer bazı temel hakları arasında, yeterli ve sağlıklı beslenme, okuma yazma ve kendi çıkarlarını kollayabilecek durumda olma sayılabilir. *Bütün toplumsal yaşamı derinden etkileyen istihdam, gelir dağılımı*⁵, ekonomik ve sosyal kalkınma gibi insan haklarına ilişkin ve özü itibariyle siyasal bir nitelik taşıyan kararlar piyasa mekanizmasına bırakılamaz. Bu kararların rant kollamaya olanak vermeyecek kurumsal düzenlemelerle yapılandırılmış siyasal süreç sonucunda biçimlenmesi gerekir.

Bilindiği gibi Adam Smith, kurucusu olduğu iktisat disiplini siyasal iktisat (political economy) olarak tanımlamış ve iktisadi olayları toplumsal ilişkiler çerçevesinde ele almıştır. Ancak ilginç bir şekilde toplumsal ilişki boyutu, zaman içinde bu disiplinin analiz çerçevesi dışında kalmaya başlamış ve iktisatçılar neredeyse yalnızca ekonomideki parasal ve fiziksel büyüklüklerdeki değişimler ve bu değişimlerin mekanizmaları ile ilgilenir olmuşlardır.⁶ Günümüzde insan adeta ekonominin hizmetindeki bir üretim faktörüymüş gibi algılanmaktadır. Hâlbuki ekonominin insanlığın hizmetinde olması ve özgürlük yoksunluklarını ortadan kaldırma işlevi görmesi gerekir.

Dünya üzerindeki toplam servette çok büyük artışlar yaşanmakla birlikte, geniş kitleler temel özgürlük yoksunluklarından kurtulamamıştır. Oysa Nobel iktisat ödüllü Amartya Sen'in (2004: 14) altını çizdiği gibi, "...temel özgürlük yoksunluklarının ortadan kaldırılması, kalkınmanın *kurucu öğesidir*". Sen'in dikkat çektiği gibi özgürlük yoksunluğu, kamusal olanakların ve sosyal hizmetlerin yetersizliğiyle yakından ilişkilidir. Bu yetersizliklerin aşılması ekonomi açısından pek bir önem taşımasa da, toplumsal açıdan çok büyük bir önem taşır. Toplumsal açıdan önem taşıyan hususlar ise, piyasaların keyfine bırakılamaz.

Bir krizle etkili bir şekilde mücadele edebilmek için öncelikle kriz oluşumunu besleyen mekanizmaların nasıl çalıştığının ve bu mekanizmaların

⁵ Örneğin bir UN (2007: 5) yayınında belirtildiği gibi gelir eşişsizlikleri, bir toplumda sosyal uyumu bozucu bir etkiye sahiptir, siyasal şiddete ve hükümet istikrarsızlığına yol açabilir.

⁶ Bu konuda örneğin bkz Yalman (2008).

nasıl tetiklendiğinin bilinmesi gerekir. Bu bakımdan aşağıda kısaca krizlerin anatomisi ele alınacaktır. Belirtmek gerekir ki krizler bir ölçüde iktisat teorilerinin mihenk taşı işlevini de görmektedir. Bu noktadan hareketle aşağıdaki bölümde, 1970'lerin sonlarından itibaren uluslararası kurumlar tarafından benimsenerek adeta tartışılmaz doğrular şeklinde bütün ülkelere dayatılan neo-liberal iktisat politikalarının krizleri aşabilmek açısından anlamlı olup olmadığına bakacağız.

Krizlerin Anatomisi Ve Neo-Liberalizmin Serencamı

Bu bölüm, krizlere yol açan bütün hususları derinlemesine analiz etmek iddiasında bulunmamaktadır. Bununla birlikte, siyasal iktisat perspektifiyle 1929 Büyük Buhranın ve 2007-2008 küresel krizinin oluşmasında öne çıkan hususların belirlenmesine, bu bağlamda iktisadi düşüncede ve iktisat politikalarında meydana gelen değişimlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

İki Büyük Krizin Ortaya Çıkmalarına Neden Olan Arka Plana Kısa Bir Bakış

Bugün egemen konumda bulunan neo-liberal iktisat anlayışının çıkış noktası, iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'in serbest piyasa ekonomisinde her türlü faaliyetin adeta rasyonel akla sahip gizli bir el tarafından düzenleneceği şeklindeki düşüncesidir. Bu doğal olarak çok cazip, insanı rahatlatan bir düşüncedir. Bu düşünce insana sanki üstünden düşme riskinin olmadığı uçan bir halıyla bulutların üzerinde geziniyormuş hissi vermektedir. Bu düşünceye göre zaten her şey "olması gerektiği gibi" kendiliğinden gerçekleştiğinden, sizin fazladan zihninizi yormanız ve bir şey yapmanız gerekmez. Ancak siz illa ki bir şey yapmaya kalkarsanız, bunun rüyadan uyanmak anlamına geleceğini de bilmeniz gerekir!

Beklenebileceği gibi neo-liberal iktisadi görüşü benimseyenler krizler konusunda da çok rahattır. Onlara göre, kriz abartılmamalıdır. Yaşamın bir gerçeğidir, gün olur aniden gelebilir. Konjonktürel bir dalgalanmadan ibarettir. Para politikasında yapılacak ayarlamaların ardından kaybolup gittiğinin farkına bile varılmaz. Başlıca öğütleri, piyasaların rasyonel aklına inanmak ve sabretmesini bilmektir. Krizin alevinin gidip külünün kalmasının biraz zaman alabileceğini, yiyecek ekmeği olmayanların açlıktan ölme ihtimalleri olduğunu görmezden gelmezler. Ancak böyle "ayrıntı"larla uğraşmayı sevmez, krizin nihayetinde bitip bitmeyeceği gibi daha "temel" konularla ilgilenmeyi tercih ederler!

Neo-liberallerin haklarını yememek gerekir. Gerçekten "temel" konularda söyledikleri doğrudur! Hiçbir kriz sonsuza kadar sürmez. Biz bir şey yapmasak bile, nihayetinde kriz bir gün sessizce sona erer. Ancak neo-liberallerin gizli elinin "pek ağır" olduğunun söylenmesi, herhalde "ayrıntı"

olduğundan, hep unutulur. Bu gizli el iki anlamda ağırdır. Birincisi, "ulvi" bir denge arayışıyla krizden çıkmayı çok ağırdan alır. Dolayısıyla da krizden çıkılması bazen uzun vadeye kalır. İkinci bir "ufak" kusuru ise "bazılarına karşı" bu el pek ağırdır! Örneğin, hayatta kalabilmek için emeğinden başka satabilecek bir şeyi olmayanlar, bu elin ağırlığı altında ezilebilirler.

Belli ki neo-liberaller, ölümsüzler için anlamlı olabilecek şeyler söylemektedirler. Ancak şöyle bir etrafımıza baktığımızda ölümlü olmayan kimseyi göremiyoruz. O zaman insanın aklına bazıları kızdırmak pahasına řu soruya cevap aramak geliyor: "Acaba biz ölümlüler, bu ulvi eli kendi önemsiz işlerimizle meşgul etmeden ve onun ağırlığını bu kadar üstümüzde hissetmeden, sorunlarımızı kendi ellerimizle çözemez miyiz?" Burada insana sanki şöyle bir sorun varmış gibi geliyor: Bizim ellerimiz pek küçük ve açıkta kalan yerlerimizi bile kapatmaya yetmiyor. Hepimizi birden gözetecek çok büyük bir ele ihtiyaç var. Bu da sanki devletin eliymiş gibi görünüyor. Ancak, devletin her açığımızı kapatabileceğinin çok şüpheli olması bir yana, açıklarımızı kapatmak isteyip istemeyeceğini de kimse bilmiyor. Devleti nasıl bulup da soracağız onu da bilmiyoruz. Ancak yine de bu soruya bir cevap bulmayı denemekte yarar varmış gibi görünüyor.

Gerçekte "serbest piyasa" modelinin teorik temelleri, Maharajah'ın işaret ettiği gibi, "pratikte, deneye dayalı veriler ışığında doğrulanmamıştır" (*Referans*, 9 Ekim 2008). Nobel ödüllü Paul Krugman'ın kelimeleriyle ifade edecek olursak, "Bize piyasaların iyi işlediğini ve bireysel kâr arayışlarının her zaman olumlu sonuç vereceğini söyleyen insanlar çok büyük ölçüde yanılmışlardır" (*Radikal*, 15 Ekim 2008). Hem 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran hem de 2008 yılında küresel boyut kazanan kriz, piyasa mekanizmasının sağladığı sonuçların her zaman olumlu olduğu şeklindeki varsayımların gerçeklikle bir alakasının olmadığını ve yalnızca ideolojik bazı inançlardan ibaret olduğunu reddedilemeyecek şekilde gözler önüne sermiştir.

Büyük Buhran, Keynezyen iktisat anlayışının ortaya çıkmasının nedeni olmuştur. Keynes, 1936 yılında yayınlanan ve *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* başlıklı taşıyan kitabında gönülsüz işsizliği kabul etmeyen klasik iktisatçıların ekonominin her zaman tam istihdamda olduğu yönündeki kabullerinin gerçeklikle uyuşmadığına dikkat çekerek klasik iktisat teorisinin önermelerinin genele değil, sadece özel bir duruma ilişkin uygulanabilirlik taşıdığına vurgu yapmıştır. Keynes'in kendi kelimeleriyle ifade edecek olursak, "...klasik teori sadece tam istihdam durumunda geçerliyse, bu teoriyi gönülsüz işsizliğin yarattığı sorunları çözmede kullanmak boşunadır" (Keynes, 2008: 25). İktisadi olarak rasyonel davranan işverenlerin yol açtığı gönülsüz işsizliğin yaygın olduğu bir kriz ortamında, ekonomideki efektif talep düzeyini artıracak piyasa dışı bir mekanizmaya, başka bir ifadeyle devlet müdahalelerine gereksinim bulunmaktadır.

Genel Teori yayınlandığında büyük heyecan yaratmış ve birçok tartışmaya yol açmıştır. Harvard, Yale ve Cambridge'deki genç iktisatçılar kitaptaki görüşleri benimserken, daha yaşlı gelenekçiler Keynes'in

görüşlerinden fazlasıyla rahatsız olmuş ve önerilerini reddetmişlerdir. Örneğin Arthur Pigou, "Aydan ok atan bir artisti izledik. Atıcılığı konusunda ne düşünülürse düşünülün, hünerine hayranlık duymalıyız," demiş⁷ ve bu yorumdan yaklaşık 10 yıl sonra Paul Samuelson,

"Bu kötü yazılmış bir kitap, iyi düzenlenmemiş... Küstah, ters, polemige dayalı ve kabullerinde fazla cömert değil... fasa fisolar ve çelişkilerle dolu... Kavrayış ışılıtları ve sezgiler bıktırıcı cebirin arasına serpiştirilmiş. Ancak tümü anlaşıldığında yapılan analizin açık ve aynı zamanda yeni olduğunu görüyoruz. Kısacası bu bir dehanın eseri."

diye yazmıştır. Bu yeni iktisadi anlayışın önerdiği politikaların daha önce örneği olmayan ölçüde toplumun hemen her kesimi için olumlu sonuçlar verdiğinin görülmesi ise, onun hızla geniş bir kabul görerek ana iktisadi görüş haline gelmesini sağlamıştır.

Son kriz, Keynezyen iktisadın uygulama alanının dışına itildiği ve müdahale edilmediği takdirde piyasaların en olumlu sonuçları sağlayacağına klasik iktisatta olduğundan bile daha fazla inanç duyulan neo-liberal iktisadın⁸ egemen konuma geldiği bir tarihsel dönemde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ikinci büyük krizin ortaya çıktığı 2000'li yıllar, iktisadi sorunların kendiliğinden piyasa mekanizması aracılığıyla çözüleceğine inanılan 1920'li yılları andırmaktadır. Bu durum, iki krizin en önemli ortak noktasının denetime bile konu olmamak üzere kendi haline bırakılan piyasa mekanizması olduğuna işaret etmektedir. Bu iki farklı dönemde egemen olan iktisadi anlayış ile karşı karşıya kalınan krizlerin şiddeti arasındaki benzerlikler bir yana bırakılacak olursa, iki krizin ortaya çıktığı koşulların birbirinden çok farklı olduğu söylenebilir.

İki dönem arasındaki önemli bir farklılık, Büyük Buhran'ın ortaya çıktığı dönemde sermaye hareketlerinin reel bir mal ile -altın standardında- düzenlenmesi, günümüzde ise kağıt paraların nominal değerine bağlı olmasıdır. Büyük Buhran esnasında ülkeler arasındaki sermaye hareketleri kontrol altında iken, günümüzde ancak birkaç ülke sermaye hareketleri üzerinde kontrol uygulamaktadır. 1970'li yıllarda Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle sermayenin akışkanlığı ve enstrüman çeşitliliği artmış ve finans sermaye için dünyanın çok değişik yerlerinde arbitraj kazançları elde edebilmek olanağı doğmuştur. Bu durumla yakından bağlantılı olarak süreç içinde mali akımlar ve bu akımların hızı dramatik bir şekilde artmış, vadesi ise giderek kısalmıştır.

⁷ Bu alıntı Biggs (2008: 391) tarafından aktarılmaktadır.

⁸ Neo-liberal iktisadi düşüncenin kendisini klasik iktisat üzerine inşa ederek meşrulaştırma gayretinin ne kadar temelsiz olduğu, Alada'nın (2007) William Petty, George Berkeley, Adam Smith ve John Stuart Mill'in eserlerini tartıştığı bir çalışmada açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Alada, adı geçen liberal iktisat düşünürlerinin kamuya atfettikleri rolü dar iktisadi rasyonaliteden ziyade "siyasi, toplumsal, ahlâki öncelikler" üzerinden belirlediklerinin ve sağlık, eğitim, nüfus, yoksulluk ve işsizlikle mücadele gibi konularda kamuya önemli roller tanıdıklarının altını çizmektedir.

Günlük dünya döviz piyasası işlemleri 1977 yılında yalnızca 18,3 milyar ABD Doları iken, *Bank for International Settlements* (BIS, 2007) verilerine göre, 2007 yılı Nisan ayında günde 3,2 trilyon ABD Doları gibi olağanüstü yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu sermaye hareketlerinin yaklaşık yüzde 80'inin vadesinin 1 haftadan kısa olduğu da göz önüne alındığında, bugün çok farklı coğrafyalarda bulunan ekonomilerin nasıl olup da birbirlerinden bu kadar kolay etkilenebildikleri açıklık kazanmaktadır. Bu veriler, dünya ekonomisinin yaklaşık dörtte birini oluşturan ABD ekonomisinde çıkan bir krizin bulaşıcı etkilerinden diğer ölkelerin kaçınabilmelerinin neden pek olanaklı olmadığını ortaya koymaktadır.

Kriz Ortaya Çıkıp Güven Buharlaşırken Gizli Elin Gerçeğin Eli ile Buluşması

İnsan için güven, neredeyse aldığı nefes kadar yaşamsal bir öneme sahiptir. Ancak tıpkı nefeste olduğu gibi, yalnızca yokluğunda güvenin ne kadar önemli olduğu fark edilir. Güven bireyleri, toplumları ve ekonomileri bir arada tutan çimento gibidir. Yalnızca güvenin olduğu ortamlarda sinerji ortaya çıkabilir ve ortak girişimlerden tatmin edici sonuçlar elde edilebilir. Finansal ve ekonomik krizler, ilk önce kristal bir vazoya benzeyen bu güvenin tuzla buz olması sonucunu doğurur. Batabilecekleri hayal bile edilemeyen dev kuruluşların ardı ardına iflas edip yok olduğuna şahit olmak, insanı şaşkınlığa düşürür ve inançlarını sarsmaya başlar. Böyle bir durumda çoğu insan, daha önce güven duyduğu şeylerin aslında yeteri kadar güvenli olup olmadığını sorgulamaya başlar. Bu kuşku, toplumda güveni hızla yer ve bitirir. Güvenin tekrar tesis edilmesi mümkün olduğuunda bile bu, o tuzla buz olmuş kristal vazoyu eski haline getirmek kadar zordur.

Türkan'ın (2006: 99) işaret ettiği gibi ekonomide güven ve güvene duyarlılık ile işlem maliyetleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü işlem maliyetleri düzeyi, güven gereksinimini belirler. İşlem maliyetlerinin sıfır olduğu bir durumda güven gereksinimi yok denilebilecek kadar düşük düzeydedir. Karar alıcılar, işlem maliyetleri ile güvenme maliyetlerini karşılaştırmalarının ardından kararlarını almak durumundadırlar. Çoğu insan yüksek işlem maliyetlerinden kaçınmak için güvene dayalı hareket etmeyi tercih eder. Ancak finansal sistemde oluşan balonlar patladığında kaçınılmaz bir şekilde ortaya bir "güven bunalımı" çıkar. Bu güven bunalımı ise, finansal sistemin kredi kanallarını tıkar. Çünkü ortaya çıkan belirsizlik ve güvensizliğin sonucunda bireyler likitte kalmayı tercih eder. Herkesin likitte kaldığı bu durum, Keynes tarafından "Likidite Tuzağı" olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda merkez bankaları likidite sağlasa da fonlar spekülatif amaçla tutulmakta ve sisteme geri dönmemektedir.

Halen etkileri sürmekte olan küresel krizin oluşumunda da aynı sürecin işlediği söylenebilir. Bu krizin ilk adımı olarak ABD tutsat konut piyasasında kredilerle ilişkili olarak ortaya çıkmaya başlayan sorunlar, başlangıçta pek

önemsenmemiştir. Ancak yaşananların o güne kadar kayıtsız şartsız inanılanları altüst eden bir güven krizine dönüşmesi bir dönüm noktası olmuştur. Güven krizi yalnızca bankaların sağlamakta oldukları kredilerin hacmini düşürmeleriyle sınırlı kalmamış, yol açtığı olumsuz beklentilerin bir sonucu olarak mal ve hizmet talebinde ciddi daralmalara da yol açmıştır. Talepte yaşanmaya başlayan şiddetli daralma bir süre sonra işsizlik oranlarında yansımaları bulmuştur. *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı* (OECD) tarafından açıklanan verilere göre, Aralık 2007'den itibaren OECD ülkelerinde 15 milyondan fazla işçi, işsizler safına katılmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak bu ülkelerdeki ortalama işsizlik, II. Dünya Savaşı sonrasında ulaşılan en yüksek seviyelerden birisi olmak üzere 2009 yılı Temmuz ayında yüzde 8,5'e yükselmiştir. ABD ekonomisinin durgunluktan çıktığı yönündeki son verilere rağmen, ekonomik canlanmanın ivme kazanamaması halinde, OECD ülkelerindeki ortalama işsizlik oranının yüzde 10'a yaklaşacağı tahmin edilmektedir. Belki bundan da kötüsü, ek olarak ortaya çıkacak 57 milyon işsizden bir kısmının ekonomik canlanmadan sonra bile istihdam olanağı bulamama olasılığının yüksek olmasıdır.

Yukarıda işaret edildiği gibi neo-liberal iktisat anlayışının en temel argümanı, piyasaların müdahale edilmezse kendiliğinden dengeye geleceğidir. İşte bu kabul nedeniyle neo-liberal iktisat yaklaşımını benimseyenler, piyasaların işleyişini bozabilecek en büyük tehlike olarak gördükleri devleti ekonominin dışına itmek için büyük çaba göstermişler ve süreç içinde ekonomi üzerindeki her türlü düzenleme ve denetim tek tek ayıklanmıştır. Büyük bir krizin yaklaşmakta olduğunu daha 2000'li yıllara gelinmeden öngören Krugman'ın⁹ kendisiyle yapılan bir söyleşide ifade ettiği, "Krizlerden korunmak için 1930'lu yıllarda uygulamaya başladığımız koruma sistemini temelden yıkan bir mali sistem yarattık. Koruma önlemlerini aşarken yeni bir krize yelken açtığımızın farkına varmalıydık" şeklindeki sözleri bu olguyu özetlemektedir (*Radikal*, 15 Ekim 2008).

Erken aşamalarındayken karşı karşıya kalınan küresel krizin ufak tefek hasarlarla aşılabileceği düşünülüyordu. Neo-liberaller, ekonomiye müdahalede bulunmama lüksü kalmayınca kadar "piyasalara müdahale etmemenin erdemleri"nden yüksek sesle bahsetmekten de geri durmadılar. Ancak Büyük Buhran'da olduğu gibi bu krizde de sözün bittiği ve gerçekten kaçılmayan noktaya yaklaşıldığında, karşı karşıya kalınan sorunların piyasa mekanizmasının kolayca çözebileceği seviyelerin üzerinde olduğu anlaşılmaya başlandı. Krizin ne kadar derin olduğu anlaşıldıkça neo-liberaller, "Devlet ne yaparsa kötü yapar, gölge etmesin başka ihsan istemez!" şeklindeki tavırlarından hızla uzaklaşmak durumunda kaldılar. Özellikle eli taşın altında olup da işletmeleri iflas noktasına gelenlerdeki tavır değişikliği çarpıcı oldu. Her ne kadar gözler biraz kaçırılsa, ifadeler biraz mahcup olsa da, "Nasıl olur da devlet ekonomiye müdahale etmez!" şeklinde sert serzenişler bile duyulmaya başlandı. "Akil adamların" finansal kesimin başka kesimlere

⁹ Krugman'ın 2001 yılında Türkçe'ye çevrilen *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü* isimli kitabı tam da bugün yaşananların bir habercisidir.

benzemediği, eğer devlet gerekenleri yapıp bu kesimi kurtarmaz ise bundan herkesin zarar goreceği şeklindeki gorşleri ise her yerde duyulmaya başlandı. Yine de, 1929 krizinde olduğu gibi derin bir korku ve panik yaşanmadı. Çünkü Krugman'ın (2001) işaret ettiği gibi, Keynes'ten sonra artık bir krizde ne yapılması gerektiği biliniyordu. Sonuçta Keynes'in adı pek telaffuz edilmemeye çalışılsa bile Keynezyen niteliğe sahip bazı politikalar uygulanmaya başlandı.

Krizle Karşı Etkili Olabilmenin Koşulu Olarak Talebi Yonetebilmek

Hangi nedenle ortaya çıkarsa çıksın durgunluk içindeyken karşı karşıya kalınan bir ekonomik krizin en onemli sonuçlarından birisi talebin daralmasıdır. O halde bir krizle etkili bir şekilde mücadele edebilmek için oncelikle talep düzeyinin yonetilebilmesi gerektiği açıktır. Bunun için aşağıda ilk olarak kısaca talebi belirleyen unsurların neler olduğuna bakacağız.

Talebin oluşması için oncelikle ortada bir gereksinim olması gerekir. Ancak bir gereksinimin var olması, iktisadi anlamda talep koşullarının oluşması açısından yeterli değildir. İktisadi anlamda talep, satın alma gücüne bağlıdır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, talep yalnızca gereksinimlere ve alım gücüne bağlı olarak oluşmaz. Bunların yanı sıra, gelir dağılımının nasıl olduğu, mevcut riskler ve geleceğe yonelik beklentilerin neler olduğu gibi birçok unsur ile yakından ilişkilidir. Bizi bu çalışmada oncelikle kriz esnasında talep düzeyini nelerin belirlediği ilgilendirmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında zorunlu gereksinimlerin kriz esnasında talebin en onemli unsuru olduğu soylenebilir. Çünkü alım gücü olmayanların kriz zamanında açlığa terk edilmeleri insani açıdan kabul edilebilir bir durum değildir. Kaldı ki, yaşamını sürdürebilmek her canlının en temel hakkıdır. Yaşamsal gereksinimlerin karşılanması piyasa mekanizmasının insafına bırakıldığında insanların yaşamlarını sürdürebilmek için suç işlemeleri yadırganacak bir durum değildir. Arjantin'de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından gerçekleşen yağma olayları boye bir duruma onem teşkil etmektedir. Belirtmek gerekir ki, yaşamsal onem taşıyan gereksinimler yalnızca kriz zamanlarında değil, başka zamanlarda da piyasa mekanizmasının insafına bırakılmamalıdır. Ancak zorunlu gereksinimler karşılandıktan sonra alım gücü tekrar talep açısından en onemli unsur haline gelebilir ve piyasa mekanizmasından yararlanılabilir.

Bireylerin alım gücünü gelir ve servet düzeyleri belirler. Ancak konuya kriz yaşanan bir ekonomideki toplam talep düzeyi açısından bakıldığında gelir dağılımı, daha büyük onem taşır. Çünkü bir toplumda en yüksek tüketim eğilimine sahip kesim düşük gelirliilerdir. Düşük gelirliilerin zorunlu harcamalarının toplam harcamaları içindeki payı, yüksek gelirliilerinkinden çok daha fazladır. Düşük gelirliiler harcamalarını fazla kısamadıkları halde yüksek gelirliiler, harcamalarını zorunlu gereksinimlerini karşılamalarına yetecek düzeye kadar kısabilme olanağına sahiptirler. Kriz donemlerinde bu olanağın kullanılma olasılığı artar ve bu da krizi şiddetlendirici bir etkide bulunur. Daha

önce işaret edildiği gibi krizler özellikle güven kaybı nedeniyle kendi kendilerini besleyen olumsuz döngüler oluşturmaktadır. Olumsuz döngülerin oluşmaması ya da oluşması engellenemediyse tersine döndürülebilmesi için döngü karşıtı politikaların uygulanmasına gereksinim vardır. İşte gelir dağılımını iyileştirici politikaları bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ancak burada kastedilen gelir dağılımını iyileştirici politikaların kriz esnasında uygulanması değil, kriz öncesinde uygulanmaya başlanmasıdır.

Likidite tercihinin unsurları arasında yer alan *ihtiyat güdüsü* ve *spekülasyon güdüsü* kavramları, bir kriz esnasında ortaya çıkan talep daralmasının şiddetinin nelere bağlı olduğunun anlaşılması açısından yararlıdır. Belirsizliğin giderek arttığı kriz dönemleri, beklenmedik gelişmelere karşı hazırlıklı olmak isteyen rasyonel bireyleri risklerini azaltabilmek ve öngörülemeyen fırsatlardan yararlanabilmek için ihtiyat güdüsü ile taleplerini kısma iter. Keynes'in (2008 [1936]: 173) dikkat çektiği gibi, deneyimler, spekülasyon güdüsünü karşılayacak düzenli para talebinin faiz oranında meydana gelen tedrici değişmelere karşı sürekli bir duyarlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla en azından birikim sahibi rasyonel bireyler, beklentileri doğrultusundaki spekülasyon güdüsü ile de harcamalarını kısma eğilimine girerler.

Bir ekonomide harcamaların hızla kısılması, birçok işletmenin mal ya da hizmetlerine yönelik talebin yetersiz düzeyde kalacağı anlamına gelir. Bu durum, temel amacı kâr elde etmek olan ticari işletmeleri en azından iki ciddi sorunla karşı karşıya bırakır. Bu sorunlardan birisi, talep daraldığında işletmelerin istihdam düzeylerini koruyarak kârlı çalışabilme olanaklarının azalmasıdır. Ancak işletmeler açısından belki de daha büyük önem taşıyan husus, taksitli satışlarında tahsilâtın önemli bir sorun haline gelmesidir. Bu sorunun bir boyutu, o güne kadar satmış oldukları mal ve hizmetlerin taksitlendirilmiş bedellerinin belki de hiç tahsil edilemeyecek olmasıdır. İkinci boyutu ise, tahsilât riskinin artması nedeniyle işletmelerin mal ya da hizmetlerini taksitle satma konusunda isteksiz davranmalarıdır. Bizim "*işletmelerce uyarılan talep daralması*" olarak adlandıracağımız bu durum, doğal olarak işletmelerin iş hacimlerini daha da daraltıcı bir etkiye sahiptir.

Piyasaya sunmakta oldukları mal ve hizmetlere yönelik talebin belli bir düzeyin altına inmesi ve tahsilâtta da sorunlar yaşamaya başlamaları, işçi çıkarmayı işletmeler açısından önemli bir gündem maddesi haline getirir. İktisadi insan (homo economicus) olarak davranan bir işveren açısından işçi çıkarmak, kârlılığını olumlu yönde etkileyecek rasyonel bir karar olabilir. Ancak birçok işveren işçi çıkarır ve işten çıkarılanların sayısı belli bir eşik noktasını aşacak olursa, ekonomide olumsuz bir döngünün oluşması kaçınılmaz hale gelebilir. Çünkü Keynezyen iktisat teorisinin ortaya koyduğu gibi, *işsiz kalan her birey, toplam talebin daha da daralması anlamına gelir*. Talepteki yeni daralmalar yeni işten çıkarmalara, yeni işten çıkarmalar ise yeni talep daralmalarına, dolayısıyla da giderek derinleşen olumsuz bir döngüye yol açar. Kendi kendini besleyen böyle bir döngünün çöküşe doğru gittiği açıktır. Görüldüğü gibi *mikro açıdan bakıldığında rasyonel olan bir*

politika tercihi, makro açıdan bakıldığında toplumun geniş bir kesiminin olumsuz etkileneceği irrasyonel bir politika tercihi anlamına gelebilir. Bahsedilen olgunun sonuçları, iktisat teorisi açısından çok önemlidir. Çünkü bilindiği gibi neo-liberal iktisat anlayışının da dayandığı klasik iktisat teorisinin en temel kabullerinden birisi, bireylerin kendi çıkarlarının peşinden koşmaları durumunda bundan bütün toplumun yarar sağlayacağıdır.¹⁰ Oysa ekonomik kriz dönemlerinde yoğun bir şekilde yaşanan işten çıkarmaların yol açtığı kısır döngü, gerçekte bu kabulün *tam tersi* durumların söz konusu olabildiğini gözler önüne sermektedir. Keynes'in işaret ettiği üzere bireylerin taleplerini kısıtları noktada devlet, açık bütçe politikası yoluyla kamu harcamalarını arttırarak ekonominin tekrar canlanmasını ve işsizliğin azalmasını sağlayabilir.

İktisat politikaları, Para ve Maliye Politikaları olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır. En arzu edilir sonuçların elde edilebilmesi için bu iki politika setinin birlikte kullanılması anlamlıdır. Normal koşullar altında para politikalarının kısa vadede, maliye politikalarının ise daha çok orta ve uzun vadede etkili olacağı söylenebilir. Bununla birlikte, para ve maliye politikalarının etkinliğine ilişkin farklı okullar farklı görüşler ileri sürmektedir. Örneğin Parasalcı iktisat görüşü parasal ulusal geliri doğrudan doğruya para politikasının, Keynezyen iktisat görüşü ise özellikle maliye politikasının belirlediğini savunmaktadır. Ulusal gelirin artırılmasında ne zaman para politikasının, ne zaman maliye politikasının daha etkin olduğunun bilinmesi büyük önem taşır. Bu politikaların etkinlikleri ekonomide spekülatif para talebi eğrisinin ve yatırım talebi eğrisinin faiz haddi değişmelerine karşı gösterdikleri esnekliğe, ekonominin dışa açıklık derecesine ve sermaye hareketlerinin serbest olup olmamasına bağlıdır. Küreselleşmeyle birlikte birkaç ülke dışında hemen her ülkenin sermaye kontrollerinden vazgeçmiş olmasının para ve maliye politikalarının etkinlik alanını ciddi lde daraltmış olduğunun altını önemle çizmek gerekir. Aşağıdaki alt bölümlerde para ve maliye politikaları özellikle kriz koşullarında talebi yönetmedeki etkinlikleri açısından ele alınacaktır.

Kriz koşullarında para politikasının talebi yönetmede etkinliği:

Ekonomik bir kriz, geleceğe yönelik beklentilerin bozulmasından beslenmektedir. Belirsizlik, güvensizlik ve zararlar karşı karşıya kalma beklentilerinin yaygınlaştığı kriz koşullarında hem arz hem de talep daralmakta; ancak talep daralması, arz daralmasından daha şiddetli olmaktadır. Talep azalmasının doğal bir sonucu olarak, işletmelerin yükümlülüklerini yerine getirememeleri olasılıkları artmakta, bu da kredi açan kuruluşların ve kredili satış yapan işletmelerin risklerini arttırmaktadır. Talebin daraldığı bir ekonomide hem kredi olanakları daralmakta hem de kredi maliyetleri yükselmektedir. Bu koşullarda zayıf durumdaki işletmelerin ayakta

¹⁰ rneğin, *Ulusların Zenginliği* isimli kitabında Adam Smith şöyle der: "Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle elde ederiz" (Smith, 1985: 26).

kalabilmeleri zorlaşmakta ve işten çıkarmalar artmaktadır. İşsizliğin artması ise talep daralmasını daha da şiddetlendirmektedir.

Diğer taraftan, küresel ekonomide ortaya çıkan genel bir talep daralmasının beklentileri bozacağı aşikârdır. 2007 yılında yaşanmaya başlayan küresel kriz, beklentilerdeki genel bir bozulmanın yalnızca para politikası yoluyla düzeltilebilme olanağı bulunmadığını gayet açık bir şekilde ortaya koymuştur. Faiz oranının inebileceği en düşük düzeye inmiş olduğuna inanılması durumunda, para arzı artırılarak faiz oranları daha fazla düşürülememektedir. Çünkü Keynes tarafından *likidite tuzağı* olarak adlandırılan böyle bir durumda bireyler, faiz oranının yeniden yükseleceği beklentisine girerek ellerinde nakit para tutma eğilimine girmektedir. Böyle bir durumda para politikası işlememekte ve para arzındaki bir artış, faiz oranı ya da gelir üzerinde hiç bir etkide bulunmamaktadır. Bu husus, yaşamakta olduğumuz küresel kriz sürecinin başlarında da gözlenen bir durumdur. Örneğin ABD’de kriz, para politikası yoluyla aşılmaya çalışılmış; ancak yukarıda açıklanan nedenlerle başarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla da sonuçta para politikasının yetersizliğini telafi etmek için maliye politikasının uygulanması gerekmiştir.

1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizlerinin ardından yaşanmaya başlayan stagflasyonun çözümü olduğu iddiasıyla 1970’li yılların ikinci yarısında gündeme oturan arz yönlü Parasalcı iktisat anlayışı, genellikle muhafazakâr iktisatçılar tarafından savunulmaktadır. Bulutoğlu’nun (2003: 483) işaret ettiği gibi Parasalcılar, her şeyi piyasanın daha iyi çözebileceğine, devletin ekonomiye müdahalelerinin ise durumu yalnızca kötüleştirebileceğine inanmaktadırlar. Bu çerçevede iktisadi olayları etkilemede temel araç olarak para politikasını önermektedirler. 1970’li yılların sonlarından itibaren başta ABD ve Büyük Britanya olmak üzere birçok ülkede toplam talebi sınırlayan etkin bir para politikası uygulanmış ve sonuçta enflasyon kontrol altına alınabilmiştir. Ancak bu politikalar, sosyal açıdan çok daha büyük önem taşıyan işsizliğin artmasını önlemekte etkisiz kalmıştır. Buna rağmen Parasalcı yaklaşım ve para politikasının maliye politikasından hemen her koşulda daha etkin olduğu, egemen iktisadi görüş olmayı sürdürebilmiştir.

Kriz koşullarında maliye politikasının talebi yönetmede etkinliği:

Büyük Buhran deneyiminin ortaya koyduğu gibi deflasyonist kriz dönemlerinde ekonomiyi canlandırabilmek açısından maliye politikası, para politikasından çok daha etkilidir. Maliye politikasının üç temel aracı bulunmaktadır. Bunlar: harcama politikası, gelirler politikası ve borçlanma politikasıdır. Otonom (gelirden bağımsız) harcamalardaki artışların milli gelir üzerinde yarattığı etkiyi gösteren katsayı olarak nitelendirilen çarpan etkisi, hükümetleri durgunluk ve işsizliğin yaşandığı durumlarda kamu harcamalarını artırmaya iter. Ancak harcamalardaki artışın milli gelir üzerindeki etkisi kısa dönemde ortaya çıkmaz. Bundan dolayı yatırım harcamalarının yanında otonom tüketim harcamalarını da artırmak gerekir. Örneğin halka tüketim

yapmaları amacıyla belli bir dönem boyunca geçerli olacak alış-veriş kuponları verilerek tüketim artırılabilir. Doğrudan para transferi de aynı amaca hizmet eder. Ancak harcanması yerine başka amaçlarla elde tutulabileceğinden para transferinin tüketimi arzulandığı ölçüde artırmayabileceğinin göz önünde tutulması gerekir. Tüketicilere alım gücü transferi süratle devreye sokulabileceğinden, mal talebi ve tüketici güveninde oldukça hızlı bir iyileşme görülebilir. Bununla birlikte, alım gücü transferi politikası kaynak bulmadaki zorluk nedeniyle süreklilik taşıyamaz. Bu nedenle de, işsizliği azaltmakta zaten dolaylı olan katkısı sınırlıdır.

Durgunluk dönemlerinde tüketimi artırmak için gelirler politikasından da yararlanılabilir. Vergi indirimleri yoluyla harcanabilir gelirin, dolayısıyla da tüketim ve yatırım harcamalarının artırılması hedeflenebilir. Ancak burada da artan harcanabilir gelirin tüketim için kullanılmaması riski bulunmaktadır. Bu riski azaltmanın yolu, vergi indirimlerinin özellikle tüketim eğilimi yüksek olanlara uygulanması veya dolaylı vergilerin azaltılmasıdır. Doğal olarak tüketimi artırma amacı taşıyan bir vergi indiriminden en olumlu etkileri elde edebilmek için, alternatif vergi indirimlerinin tüketim üzerindeki etkisinin ne olacağını bilmek gerekir. Bilinmesi gereken bir diğer husus, kriz dönemlerinde talep yapısının ne yönde değişme eğilimi taşıyacağıdır.

Maliye politikasının bir başka aracı olan borçlanma politikası, sonuçları itibariyle en belirsiz politika aracıdır. Çünkü kamu harcamalarının borçlanma aracılığıyla finanse edilmesi durumunda, faiz oranları yükselme eğilimi taşımaktadır. Kamu kesimi borçlanmasının yatırım maliyetlerini artırması nedeniyle özel kesim yatırımlarını dışladığı (crowding-out), dolayısıyla da devlet harcamalarının kısılması gerektiği, neo-liberal iktisatçıların önemli argümanlarından birisidir. Ancak neo-liberal iktisatçıların pek ilgi duymadıkları için gözden kaçırma eğiliminde oldukları çok önemli bir husus, gerçekleştirilecek ek kamu harcamalarının ne ölçüde yatırıma yönelik olacağı ve bu yatırımların özel sektörün girdi maliyetlerini olumlu etkileyip etkilemeyeceğidir. Kamu yatırımlarının ekonomi genelinde girdi maliyetlerini düşürme yoluyla özel kesimi yatırım yapmaya özendiren bir tamamlayıcı (crowding-in) etki doğuracağı hususu, nedense neo-liberal iktisatçılar tarafından hep göz ardı edilir.

Galbraith'in (2009) işaret ettiği gibi, bugün bütün dünyada hizmet sektörünün ekonomideki payı 1920'ler ve 1930'larda olduğundan çok daha büyüktür. Aynı zamanda kamu kesiminin ekonomideki payı da Büyük Buhran'ın yaşandığı döneme kıyasla çok daha geniştir. Dolayısıyla daha öncesinde olmayan otomatik istikrar sağlayıcıların bugün devrede olması önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Ancak Bulutoğlu'nun (2003: 491) vurguladığı gibi, sermaye hareketlerinin serbest olduğu dışa açık bir ekonomide maliye politikasının etkisi büyük ölçüde azalmaktadır. Ayrıca, girişimcilerin geleceğe yönelik beklentilerinin çok kötümser, dolayısıyla da yatırım yapma konusunda aşırı isteksiz oldukları durumlarda maliye politikası adeta hiçbir etki göstermeyebilmektedir. İşte sözün bittiği böyle durumlarda

devletin ekonomide daha aktif bir rol üstlenmesi bir zorunluluk haline gelebilir. Bu konu aşağıda ele alınacaktır.

Sözün Bittiği Yerde Gizli Ele Görünür El Desteğinin Kaçınılmazlığı

Sermaye hareketlerinin serbest olduğu dışa açık bir ekonomideki cazip faizler ve çeşitli arbitraj kazancı olanakları, kısa vadeli sermaye akımlarını uyardır. Sıcak para olarak da adlandırılan bu akımların artması, söz konusu ülke parasının diğer ülke paraları karşısındaki görece değerini artırmaktadır.¹¹ Burada özellikle dikkat edilmesi gereken husus, yerli paradaki değerlenmenin ekonomik temellerdeki değişikliklerle bir ilgisinin olmaması, bu değerlenmenin yalnızca piyasa mekanizmasının işleyiş dinamiğinden kaynaklanmasıdır. Dolayısıyla, burada bir ülke parasının aşırı değerlenmesinden bahsedilmektedir. Parasının görece değeri artan bir ülkenin dışsattımının olumsuz, dışalımının ise olumlu yönde etkileneceği, cari dengesinin giderek bozulacağı ve finansal kırılganlığının artacağı açıktır. Burada kendi kendini besleyen olumsuz bir süreç söz konusudur. Finansal kırılganlık düzeyi artmakta olan bir ülkenin risk primindeki yükselmeye birlikte gereksinim duyacağı yeni dış borçlara uygulanacak faiz oranının artması, borç vermeye istekli kreditorlerin ise azalması beklenir. Finansal kırılganlığı artmakta olan bir ülkede merkez bankasının ani ve yüksek miktarda sermaye çıkışı yaşanabileceği endişesiyle gösterge faiz oranını yükseltmesi de beklenmesi gereken bir durumdur. Bu sayede arbitraj kazancı için ülkeye giren sermayenin geri çıkmaktan vazgeçirilebilmesi, hatta yeni sermaye girişlerinin cezbedilebilmesi, dolayısıyla da sermaye girişlerinin artması söz konusu olabilmektedir. Finansal kırılganlığı artan bir ülkeye sermaye girişlerinin de artması paradoksal görünebilir. Ancak birkaç ülke dışında sermaye giriş ve çıkışının serbest ve adeta maliyetsiz olduğu günümüz dünyasında, bu artık çok sık karşılaşılmaya başlanan bir durum haline gelmiştir. Sermaye kontrollerinin hemen her ülkede kaldırılmasının büyük ölçüde tamamlandığı 1990'lı yıllarla birlikte, *finansal kırılganlığı artmakta olan ülkelere yönelik sermaye akımları birden durup geri döneceği "sözün bittiği yer"e kadar hızla artma eğilimi taşımaktadır.* Sermaye çıkışlarının engellenmemesini adeta garanti altına alan IMF gibi güçlü bir uluslararası kurumun varlığı hatırlandığında, bu paradoksun niye oluştuğunu anlamak hiç zor olmasa gerekir.

Belirtmek gerekir ki, böylesine paradoksal görünen bir durumun ortaya çıkması finansal piyasalarda işlem yapan bireylerin irrasyonel davranma eğiliminde olmalarından kaynaklanmamaktadır. Belki de tam tersine bu paradoksal durum, çıkarlarını gayet iyi bilen bu akli başında bireylerin, *birey odaklı rasyonel* davranma eğiliminde olmalarından kaynaklanmaktadır. Kimi zaman tek tek bireyler için anlamlı ve yararlı olan davranışlar, toplumsal

¹¹ Türk lirasının 2003 - 2008 yılları arasında diğer paralar karşısındaki değerinde ortaya çıkan değişim, bu duruma gayet güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu konuda bkz özellikle Voyvoda ve Yeldan (2006) ile Çağlayan ve Erdoğan (2006).

açıdan zararlı olabilir ve felakete sonuçlanabilir. Çünkü kazançlarını en çoklaştırma peşindeki bireylerin, davranışlarının başkaları üzerinde nasıl bir maliyet oluşturabileceği hususu, ilgi alanlarının dışında kalmaktadır. Bunun klasik örneği, kalabalık bir tiyatrodaki "Yangın var!" diye bağırmasıdır. *Aslında finansal krizlerin giderek daha çok ortaya çıkması ve daha büyük tahribatlara yol açabilmeleri kanımızca birey davranışlarının toplum odaklı rasyonel olabilmeleri için gerekli koordinasyonu sağlayacak bir orkestra şefinin (devletin) işine son verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.* Ancak "söz bittiğinde", uzun yıllardır boşta gezmekten becerileri dumura uğramış bu orkestra şefinin gece yatağından uyandırılıp alelacele eline bir bağet tutuşturulmamasından başka çare de bulunmamaktadır. Burada, "Nasıl oluyor da rasyonel bireyler sonunda toplumsal açıdan irrasyonel olan bir duruma yol açabiliyorlar?" sorusuna bir cevap aramak anlamlı görünmektedir.

Kindleberger'in ilk baskısı 1978 yılında yapılan *Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi* başlıklı eseri bugün bir klasiktir.¹² Bu eserde ortaya konulduğu gibi çılgınlıklar ve panikler genel irrasyonelite ya da kitle psikolojisi ile bağlantılıdır ve kitle psikolojisi ve histeri rasyonel davranıştan saptıkça güçlenir (Kindleberger, 2007: 39-40). Finans dünyası aslında risklerin yönetimi üzerine kurulmuş bir piyasadır. Ancak karar verme zamanı çok kısa olan bu piyasalarda adrenalini yaşayan bireylerin bütün riskleri rasyonel bir şekilde göz önüne alarak işlem yapma olanağı bulunmamaktadır. Kaldı ki, risklerin bütünüyle göz önüne alındığı bir durumda ortaya çıkacak kârın, pastadan irice bir pay kapma telaşındaki finans cambazlarını tatmin etmesi beklenemez. Yapılan işin doğası gereği, finans piyasasında beklentiler yüksektir. Bu beklentileri besleyen veriler de ortadadır. Kendisi de bir finans cambazı olan Biggs'in (2008: 146) işaret ettiği gibi, örneğin hedge fonlarının yönettiği miktar 1990'da 36 milyar dolarken, 2004 yılı sonunda 1 trilyon doların üzerine çıkmıştır. Bu arada yirmi yıl içinde işçi ücretleri ortalama 43 kat artarken, İcra Kurulu Başkanlarının aldıkları para ortalama 531 kat artmıştır.

Bir an için finans piyasasında işlem yapmakta olanların gerçekten bütün riskleri göz önüne alarak işlem yapmak istediklerini varsayalım. Acaba bu yapılabilir bir şey midir? Pek öyle gibi görünmüyor. Geliştirdikleri finansal modellerle 1997 yılında Nobel iktisat ödülü alan Myran Scholes ve Robert C. Merton'un da yönetim kurulunda bulunduğu Long Term Capital Management'in (LTCM) 1998 yılında FED tarafından batmaktan kurtarılmak durumunda kalınması,¹³ dünyadaki büyük matematikçilerin ve dehaların bile riski hesaplama ve yönetme kabiliyetlerinin yanılsız olmadığını ortaya

¹² Bu kitabın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskısı, 1929 krizine 19 yaşındayken yakından tanıklık eden yazarı tarafından 2000 yılında yapılmış ve 2007 yılında Halil Tunali tarafından Türkçeye çevrilerek İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları arasında çıkmıştır.

¹³ Kendisi piyasalara müdahale edilmesine hiç sıcak bakmadığı halde eski FED başkanı Greenspan, batması durumunda domino etkisiyle piyasaları olumsuz etkileyeceği noktadan hareketle 1'e 100'den fazla kaldıraç kullanan LTCM'i kurtarmak durumunda kalmış, 2000 yılında da bu fon tamamen kapanmıştır.

koymaktadır. Biggs'in (2008: 342) *Hedge Cambazları* isimli kitabında vurguladığı gibi, "... piyasalar yapıları gereği *etkin değildir*. İnsanın tabiatındaki açgözlülük, korku ve sürü güdüsü nedeniyle asla etkin de olamayacaklardır." Açıktır ki bu güdüler, ekonomik açıdan rasyonel davranabilmenin önünde ciddi birer engeldir. Diğer taraftan, herkesin piyasa hakkında bütün bilgilere eksiksiz ve doğru olarak ulaşabilme olanağı bulunmamaktadır. Gerekli gözetim ve denetimin yapılmadığı ve şeffaflığın sağlanamadığı durumlarda ekonomik aktörler, tüm riskleri göz önüne alamazlar. Risklerin gerçekleştiği ve tahribatın ne düzeyde olduğunun kestirilemediği durumlarda ise, aşırı tepkiler oluşabilmekte, hatta kimi zaman derin krizler yaşanabilmektedir.

Finansal yatırımcılar her zaman belli bir zararla karşılaşabileceklerini bilirler. Ancak gerçekçi olmayan bir şekilde yükselmekte olan bir piyasada zararın söz konusu olmaya başlayacağı noktayı diğer yatırımcılardan daha iyi tahmin edebilecekleri ve daha erken davranarak kârlarını realize edebilecekleri yanılsaması içindedirler. Çoğu zaman bunu tam olarak yapabilecek çok az yatırımcı olduğunu kabul etseler bile, kendilerinin o çok az sayıdaki yatırımcı arasında yer alacaklarından pek kuşku duymazlar. Oysa işin gerçeği, yükselmekte olan bir piyasadan çıkma kararı alabilecek basirete sahip olanlar, istisna olarak değerlendirilebilecek kadar az sayıdadır.

Neticede Biggs'in (2008: 281) vurguladığı gibi, para yönetimi performanstan ibarettir ve "...yatırım işinde ancak en son performansınız kadar sevilirsiniz." Bu nedenle hedge fonları net aktif değerindeki aylık düşüşlerden kaçınma eğilimi taşırlar. Ancak yine Biggs'in (2008: 168) işaret ettiği gibi, "Kısa vadeli kârlılığı en üst düzeye çıkarmak için yapılacak rasyonel işler, hem yatırımlar, hem de uzun vadeli kârlılık açısından bütünüyle yanlış şeyler olur." Büyük bireysel kârlar peşinde koşulurken bir de bakarsınız her an patlamaya hazır büyük balonlar oluşuvermiş. Patlamayan balon olmaz. Balon ne kadar büyükse, yol açtığı tahribat da o ölçüde büyük olur.¹⁴ Kindleberger'in (2007: 315) altını çizdiği gibi, "İrrasyonel şeyler olmaları sebebiyle balonların ve iflasların oluşmayacağına dayanarak finansal krizleri dikkate almamak, teori adına gerçekleri görmezden gelmektir." Liberal iktisat teorisini savunanlar, temel argümanlarında insanı kendisine çeken şiirsel cazibenin ve gerçekte işe yaradığı izlenimi bırakan *plasebo etkisinin*¹⁵ bir sonucu olarak belli bir yere kadar gerçekleri göz ardı edebilme lüksüne sahip olabilirler. Ancak teoriler, izlenen politika ya da politikasızlık nedeniyle ortaya çıkan maliyetlere bütün toplum katlanmak durumunda kaldığında, gerçeklerin aslında ne olduğunu göz önüne almak durumunda kalırlar. Keynezyen iktisat teorisi bu doğrultuda bir örnek oluşturmaktadır. Büyük ölçüde işe yaradığı tarihsel süreç içinde test edilmiştir. Ancak bugünkü koşullar, bu teorisinin geliştirildiği koşullardan önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla

¹⁴ On altıncı yüzyıldan 2000 yılına kadar oluşan ve patlayan balonların detaylı bir analizi için bkz Kindleberger (2007).

¹⁵ *Plasebo etkisi*, hastaya ilaç yerine içinde etken madde olmayan ilaç görünümlü maddeler verilmesine rağmen, hastanın iyileştiğini hissetmesi hali olarak tanımlanabilir.

bu teoride de gerekli değişikliklerin ve iyileştirmelerin yapılması, yanlış ve eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Keynes'in ünlü deyişiyle, "Gerçekler değiştiği takdirde, düşünce tarzımı değiştiririm efendim. Ya siz ne yapardınız?"¹⁶

Geleceğe yönelik beklentiler çok olumsuz olduğunda, girişimciler yatırım yapma konusunda aşırı isteksiz davranmaktadır. İşte böyle durumlarda Keynezyen iktisadın en etkili aracı olan maliye politikası, adeta hiçbir etki gösteremeyebilir.¹⁷ Böyle durumlarda devletin ekonomide daha aktif bir rol üstlenmesinin bir zorunluluk haline geleceği söylenebilir. Maliye politikasının ötesinde neler yapılabileceği aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

Kriz ile Etkili Mücadele için Keynezyen İktisadın Yeni Bir Yorumu

Tetikleyici unsurlardan bağımsız olarak krizler, kendi kendilerini besleyen olumsuz döngü mekanizmalarının varlığı nedeniyle çok hızlı bir şekilde gelişir ve derinleşir. Bu saptama doğruysa, bir ekonomide kriz çıktığında *öncelikle kriz döngüsünü besleyen unsurların ortadan kaldırılması* gerekir. Kısa vadede istihdamı korumaya öncelik verilmesi, sosyal açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da büyük önem taşır. Çünkü böylece talep daralmasının şiddetlenmesi engellenebilir. Orta ve uzun vadede ise, bir taraftan istihdam olanaklarını artıracak bir üretim yapısı oluşturmak, diğer taraftan da toplam talebi artıracak politikalar uygulamak anlamlıdır. İstihdam artırıcı politikalar, istihdam düzeyinin azalmasını önleme ve yeni istihdam olanakları sağlama yoluyla talep düzeyini koruma ve ek talep oluşturma işlevine sahiptir. Bu politikalar, devletin doğrudan işgücü talebinde bulunması ve/veya işverenler üzerindeki istihdam maliyetini düşürecek politikalar uygulaması yoluyla gerçekleştirilebilir. Devletin işten çıkarmayı caydırıcı politikaları da bu amaca hizmet eder.

İstihdam düzeyini korumaya ve hatta yükseltmeye hizmet edecek bu tür politikaların, tüketicilere alım gücü transfer edilmesinden çok daha etkili olacağı açıktır. *Bu tür politikalar, işsizliğin yol açtığı sosyal maliyetleri en aza indirebilmeye olanak sağlamanın yanı sıra, talepte süreklilik de sağladıkları için krizin aşılabilmesi açısından elzemdir.* Ancak alım gücü transferinden daha uzun zamanda sonuç verecek olmaları bir yana, bu tür politikaların daha yüksek bir finansal kaynak gerektireceği ortadadır. Düşük maliyetle daha çok sayıda kişiye iş yaratılabilmesi için bu tür istihdam artışlarının öncelikle emek-yoğun alanlarda devreye sokulması uygun olur. Ancak bir ekonomideki işsizliğin kalıcı olarak düşürülebilmesi için yapılacak yatırımların ekonominin yapısal problemlerine de çözüm getirmeye hizmet etmesi gerektiği

¹⁶ Keynes'ten aktaran Biggs (2008: 59).

¹⁷ Birçok diğer yazarın yanı sıra Yeldan (2001), Yentürk (2003), Bulutoğlu (2003) ve Öniş'in (2006) vurguladıkları üzere, sermaye hareketlerinin serbest olduğu dışa açık bir ekonomide artan faizin ülkeye çektiği sıcak para yerli parayı güçlendirir. Bu durumda ihracat azalırken ithalat artabilir. Bu yolla cari açık oluşması ve bu açığın yükselmesi ise giderek ülke ekonomisinin kırılganlığını artırır.

unutulmamalıdır. Önemle altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise, ekonomik büyümenin çevre tahribatı ve kirliliğine yol açmaması gerektiğidir. Bu doğrultuda *yeni istihdam alanlarının özellikle enerji gereksinimini azaltacak alanlarda gerçekleştirilmesi* iki probleme aynı anda çözüm üretmek anlamını taşıyacaktır.

Aşağıda, bir ekonomik krizle etkili bir şekilde mücadele edebilmek için en uygun araçlara sahip olduğunu düşündüğümüz Keynezyen iktisada yeni bir yorum getiren stratejik bir yaklaşım ve bu yaklaşımın kritik önem taşıyan unsurları kısaca ele alınacaktır. Bu yaklaşım, geliştirilmesi ve ayrıntılarının belirlenmesi gereken bir öneri olarak değerlendirilmelidir.

Krizle Yol Açan ve Krizi Besleyen Koşulların Oluşumunun Engellenmesi

Yukarıdaki analizden çıkartılabileceği gibi, bir krizle mücadelenin daha o ortaya çıkmadan önce başlamış olması gerekir. Çok ani bir şekilde ortaya çıkabildikleri ve kendi kendilerini besleyerek hızla derinleşebildikleri için, krizlerle etkili bir şekilde mücadele edebilecek ön hazırlığa sahip olmak kritik bir önem taşır. *Bu ön hazırlığın ne ölçüde yeterli olduğu, hem söz konusu krizin ne kadar sürede aşılabileceğini hem de maliyetinin ne olacağını belirler.*

Daha önce işaret edildiği üzere güven bunalımı olan durumlarda piyasa mekanizması aksar, hatta kimi zaman tümüyle kilitlenebilir.¹⁸ Dolayısıyla, hem siyasi hem de ekonomik kurumların bir güven bunalımına yol açmayacak bir yapıda olması çok önemlidir. Toplumun geniş bir kesiminin bu kurumları güvenilir bulmamasının bir krizi besleyeceği söylenebilir. Toplumsal kurumların sorunsuz işlemesi açısından kritik bir önem taşımakla birlikte güven, daha çok siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji ve psikolojinin konusudur. Dolayısıyla biz bu çalışmada güven konusunun önemine işaret edecek, ancak detaylı olarak ele almaya kalkışmayacağız.

Makroekonomik dengesizliklerden kaçınılması: Bir kriz ancak ortada ters gidebilecek bir durumun var olması halinde gündeme gelebilir. O halde, bir krizden kaçınabilmek için öncelikle krize yol açabilecek bu tür durumların yönetilebilir seviyelerde kalmasının garanti altına alınması gerekir. Örneğin, krize yol açma potansiyeli yüksek olan cari açık, dış borç düzeyi vb. değişkenler yakından takip edilmeli ve belli eşikleri aşmamaları için gerekenler yapılmalıdır. Burada yalnızca belli eşiklerin aşılmaması için yakından gözlem yapılmasının değil, yapısal problemlere çözüm üretilmesi gerektiğinin de önemle altının çizilmesi gerekir. Buradaki sorun, bir krizin ortaya çıkmaması için yapılan hazırlıkların yeterli olduğunu kesin olarak anlayabilme olanağının bulunmamasıdır. Hazırlıkların yetersiz olduğu ancak bir kriz ortaya çıktığında kesin olarak anlaşılabilir. *...*

¹⁸ Örneğin taraflar arasında bir mübadele olabilmesi için, ya üzerinde anlaşabildikleri bir para biriminin, ya para yerine geçebilecek bir başka değer ölçme biriminin el değiştirmesi, ya da tarafların bir takasa razı olmaları gerekir. Aksi durumda bir mübadelenin gerçekleşmesi beklenemez.

Gelir dağılımlarının dengeli hale getirilmesi: Bir ekonomideki talep düzeyinin, tüketim eğilimi yüksek olanların gelirden ne kadar pay almakta olduklarıyla doğrudan ilişkili olduğu açıktır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, gelir dağılımı bozuk olan ülkelere kıyasla gelir dağılımı düzgün olan ülkelerde toplam talebin daha yüksek seviyede gerçekteşmesi, bunun da ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesi beklenmelidir. Boushey ve Weller (2007) tarafından gerçekteştirilen yakın tarihli bir çalışma, bu mantıksal çıkarımı destekleyen veriler sunmaktadır.

Konuya kriz açısından bakıldığında, tüketim eğilimi yüksek olan düşük geliri kesimlerin ulusal gelirden aldıkları payın çok düşük olduğu ekonomilerde, talep şiddetli bir şekilde daralabilir. Gelir dağılımlarının dengeli olduğu ekonomilerde yaşanacak talep daralmalarının ise daha ılımlı olması beklenir. Talep daralması şiddetli değilse sorunlar daha kolay çözülebilir ve kriz çok derinleşmeden aşılabilir. Başka bir ifadeyle, gelir dağılımı dengeli olan bir ekonomide ortaya çıkabilecek bir krizin hem aşılma süresi kısılır hem de ekonomik ve sosyal maliyeti daha düşük seviyelerde kalır. Ancak gelir dağılımlarının iyileştirilmesinin kısa sürede sonuçlandırılabilmesi pek olanaklı olmadığından, kriz öncesi dönemde gereken adımlar atılmalıdır.

Bir krizin yol açaacağı tahribattan korunabilme düzeyi doğal olarak, halihazırdaki koruyucu mekanizmaların ne ölçüde yeterli olduğuna bağlıdır. Dolayısıyla, *kriz öncesinde bu mekanizmaların yeterli hale getirilmesi büyük önem taşır*. Krizler her kesimi farklı şekil ve düzeyde etkileyeceğinden, koruyucu mekanizmalar özellikle en savunmasız durumda olanların risklerini azaltmaya odaklanmalıdır.

Kamu kesiminin nihai işveren rolü üstlenmesi: Ortaya çıkabilecek bir krizin hızla derinleşmesini engelleyebilmek ve çıkmasına engel olunamayan bir krizi kısa bir sürede aşabilmek için, gecikmesiz devreye girecek güçlü döngü karşıtı *otomatik istikrar sağlayıcı*¹⁹ mekanizmaların oluşturulması gerekir. Temel işlevi, talep ařırđında talebi genişletmek, talep ařırđı genişlediğinde ise talebi daraltmak olan bu mekanizmalara artan oranlı vergiler ve işsizlik sigortası örnek olarak gösterilebilir. Örneğin gelir vergisinin artan oranlı olmasının bir sonucu olarak ekonomi daralırken gelir vergisinde daha yüksek bir oranda azalma gerçekteşir. Bu da talep daralmasının şiddetini azaltır.

Ekonominin krize girmesiyle birlikte ortaya çıkacak işsizliğin yol açaacağı talep yetersizliğini azaltabilecek en önemli otomatik istikrar sağlayıcı mekanizma, devletin işsiz kalıp da çalışmak isteyen bütün vatandaşlarına düşük ve sabit bir ücretten (diğer haklarla birlikte) istihdam garantisi sağlamasıdır. Kamu kesiminin nihai işveren olma (NİO) rolü üstlendiği bu tür bir sistem sayesinde, ekonomide durgunluk halinde özel sektörden ayrılan

¹⁹ Otomatik istikrar sağlayıcılar, ekonomide ortaya çıkabilecek herhangi bir istikrarsızlığı iradi bir müdahaleye gerek kalmadan ortadan kaldırmak üzere oluşturulan mekanizmalardır (Pinar, 2006: 57).

işçiler nedeniyle devletin istihdam stoku otomatik olarak artar, canlanma dönemlerinde ise özel sektörden gelen işgücü talebinin bir sonucu olarak bu stok azalır. Böyle bir mekanizmanın uygulamaya konulması, eğer bir kriz ortaya çıkacak olursa Keynezyen açık bütçe politikası uygulanacağından baştan kabul edilmesi anlamına gelir. *Klasik açık bütçe politikası uygulamalarından farklı olarak böyle bir uygulama, otomatik bir şekilde devreye girer.* Bu mekanizmanın en önemli avantajı ise, bir krizin derinleşmesinde çok büyük etkisi olan işsizlik sorununa zaman kaybetmeksizin doğrudan ve kesin bir çözüm üretmesidir. Başka bir ifadeyle krizle mücadele açısından devletin sağlamış olduğu böyle bir garanti, Keynezyen açık bütçe politikasının temel hedefi olan ekonomik canlanmanın daha kısa sürede gerçekleşmesine ve bu yolla sosyal ve ekonomik maliyetlerin daha düşük seviyede kalmasına hizmet edecektir. Ayrıca böyle bir tercihin baştan yapılması, kriz nedeniyle zorunlu olarak doğacak bütçe açığının daha düşük düzeyde kalmasına da olanak sağlayacaktır.

Tam istihdam ve fiyat istikrarını amaçlayan kamu kesiminin NİO rolü üstlenmesine yönelik ilk düşünceler bilindiği kadarıyla 1924 yılında Knapp tarafından ortaya atılmış, daha sonra Keynes de benzer görüşler ileri sürmüştür. Ancak bu konuda ilgili yazına en önemli ilk katkıların Minsky tarafından yapıldığı söylenebilir.²⁰ Böyle bir devlet politikasını savunanlar, özellikle sosyal ve çevresel bazı sorunların çözülmesine destek sağlayacak alanlarda istihdam yaratarak çalışmak isteyen herkese iş güvencesi sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu doğrultudaki öneri ve analizler ana akım iktisadın dışında yer alan heterodoks iktisatçılar ve özellikle de Post Keynezyen gelenekteki iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Işık'ın (2009: 140) işaret ettiği üzere devletin NİO politikası temel olarak, vergiye dayalı para teorisi ile para arzının içselliği teorisini içeren "modern para" anlayışına dayanmaktadır ve son zamanlarda entelektüel bir egzersiz olmaktan ziyade ciddi bir politik alternatif olarak dikkate alınmaya başlanmıştır. NİO politikasına benzer istihdam güvencesi sağlayan uygulamalar, geçmişte ABD (1933-36) ve İsveç (1945-1990) gibi birçok gelişmiş ülke tarafından yaşama geçirilmiştir. Günümüzde ise Arjantin²¹ ve Hindistan'da bu tür politikalar uygulanmaktadır.

Mitchell ve Wray (2005), Tcherneva (2008), Wray (2009), Shubik (2009) ve Papadimitriou (2009) gibi yazarların altını çizdiği gibi, kendi parasını kullanan ve dalgalı döviz kuru politikası izleyen bağımsız ulusal ekonomiler, NİO politikası yoluyla daima tam istihdam sağlayabilirler. Ana akım iktisadın tam istihdam ve fiyat istikrarı arasında bir seçim yapılmasının zorunlu olduğu şeklindeki kabullerini bu yazarlar, gayet sağlam argümanlarla reddetmektedirler. Onlara göre, iyi kurgulanacak bir NİO politikası enflasyona yol açmaz. Aslında tam tersine hükümet, özel sektörün talep etmediği; fakat

²⁰ Özellikle bkz Minsky (1965) ve Minsky (1986).

²¹ Arjantin'de uygulanan *Jefes Planı*, kısa bir süre içinde yaklaşık olarak nüfusun %5'i ve işgücünün %13'üne yani 2 milyon kişiye iş sağlayarak büyük başarı sağlamıştır. Bu plan için yapılan maksimum harcama, Arjantin'in GSYİH'sının yaklaşık olarak %1'ine tekabül etmiştir. *Jefes Planı*'nın toplam talep üzerindeki çarpan etkisinin yaklaşık olarak GSYİH'nın %2,5'i olduğu tahmin edilmektedir (Işık, 2009: 150-1).

çalışmak isteyen niteliksiz işsizler için istihdamın taban fiyatını belirleyerek özel sektör ücretlerinin, maliyetlerinin ve böylece fiyatlarının istikrarlı kalmasına katkı sağlar.

Böyle bir programın önemli bir diğer özelliği ise, pek kârlı bulunmadığı için özel kesim tarafından tercih edilmeyen işlere odaklanması nedeniyle ekonomideki genel emek arz ve talebi üzerindeki olumsuz etkisinin sınırlı olmasıdır. NİO programındaki işler genel olarak yaşlılara refakat, sağlık hizmetleri asistanlığı, çevre temizliği, ağaçlandırma, okul çıkışlarında çocukların trafik güvenliğini sağlama, yerel güvenlik hizmetleri, yoksul bölgelerde ev bakım-onarım işleri, toplum ve kültür tarihçiliği gibi hizmetleri kapsamaktadır (Işık, 2009: 147). Buradan da anlaşılacağı üzere, kamu kesiminin NİO rolü, "en iyi" işçiyi istihdam etmek için kamunun özel sektör ile rekabet etmesi anlamına gelmemektedir. Kamu kesiminin yalnızca yeterli donanımına sahip olmadığı için özel kesim tarafından istihdam edilmeyen işsizlere düşük ve sabit bir ücret üzerinden çalışma olanağı sağlamasıdır. Kamu kesiminin NİO rolü, piyasada oluşacak ücret düzeyi için sağlam bir taban oluşturmakla birlikte, verilen ücret *düşük düzeyde* ve *sabit* olduğu için piyasadaki ücretleri yükseltici bir etki söz konusu değildir.

Çeşitli ülkelerde yapılmış kamuoyu anketleri, işsizliğin insanlar üzerinde diğer birçok ağır sosyal problemden daha büyük olumsuz etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İşsizliğin kendisi bir yana, işsizlik korkusu bile insanlar üzerinde önemli olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Örneğin bugün bir işte çalışmakta olanların bile yaklaşık yüzde 80'i, işten çıkarılma korkusu içinde yaşamaktadır (Pagés, 2007: 322). İşsiz kalma korkusu içindeki bireylerin potansiyellerini yeterince değerlendirme arayışına girmeme eğilimi taşımaları şaşırtıcı değildir. Bu korku, insanların daha yaratıcı olmalarını engelleyici bir etkiye sahiptir. Oysa düşük bir ücretle bile her zaman istihdam edilme güvencesine sahip olan bireylerin, hiçbir güvencesi olmayanlara göre daha yaratıcı olacakları ve daha yüksek riskler almaya istekli olacakları rahatlıkla söylenebilir. Alınacak bu risklerin sonuçlarının olumlu olma olasılığı büyük olasılıkla olumsuz olmasından daha yüksek olacaktır.

İşsiz bireylerin yalnızca ekonomik sorunlarla değil, ekonomik durumlarıyla da ilgili olmak üzere birçok psikolojik ve sosyolojik problemlerle karşı karşıya kaldıkları açıktır. Bu sorunlara birkaç örnek olarak yetersiz görülme, küçümsenme, horlanma, dışlanma vb. sayılabilir. Kamu kesiminin NİO rolünü üstlenerek işsizliğe kökten çözüm getirmesi, toplum refahını olumsuz yönde etkileyen bütün bu problemlerin azalması anlamına gelir. Böyle bir politika uygulanmasının toplumsal yaşam ve ekonomiye ilişkin sağlayacağı olumlu etkilerden bazıları řu şekilde sayılabilir:

- İşsizlikten kaynaklanan psikolojik ve sosyal sorunlar azalır.
- Ekonomik, psikolojik ve sosyal sorunlardan kaynaklanan suç oranları azalır.

- Suç ve ceza çerçevesinde gerçekleştirilmek durumunda kalınan kamu harcamaları azalır.
- Gelir dağılımındaki dengesizlikleri azaltıcı bir etki ortaya çıkar.
- Sosyal transfer harcamalarının bütçe içindeki yükü azalır.
- Söz konusu program çerçevesinde verilen eğitimler bir taraftan genel olarak ekonomide verimliliği ve üretim kalitesini artırıcı bir etkiye, diğer taraftan da bu program çerçevesinde çalışanların kişisel özellikleri ve yeteneklerine daha uygun iş kollarına girebilecek donanım kavuşmalarına olanak sağlar.
- İstihdam edilen her birey, ekonomide talebi artırır. Bu da çarpan mekanizması yoluyla ulusal gelirin artması anlamına gelir.
- İş garantisi sağlanması, konjonktür karşıtı bir işleve sahiptir ve ekonomideki dalgalanmaları azaltarak ekonominin daha istikrarlı olmasına hizmet eder.
- İş garantisi sağlanması özel sektör ücretlerine, üretim maliyetlerine, dolayısıyla genel olarak mal ve hizmet fiyatlarına istikrar kazandırır.

Görüldüğü gibi kamu kesimince iş garantisi sağlanması konjonktür karşıtı güçlü bir otomatik istikrar sağlayıcı işleve sahip olduğundan ekonominin daha istikrarlı olmasına hizmet eder. Ayrıca böyle bir uygulama, işsizliğin yol açtığı birçok ekonomik, psikolojik ve sosyal sorunun ortadan kalkmasını, ya da azalmasını sağlayabilir.²² Böyle bir politika uygulanmasının sonucu olarak bir taraftan, halk sağlığında genel olarak bir iyileşme ve eğitim düzeyinde bir yükseliş, diğer taraftan suçlar, güvenlik harcamaları ve mahkeme masraflarında azalma olması beklenebilir. Bütün bunların yanı sıra, söz konusu program sayesinde elde edilen gelirlerin harcanmasının çarpan etkisi düşünüldüğünde, böyle bir uygulama nedeniyle katlanılacak maliyetin elde edilecek sosyal ve ekonomik yararın çok altında olma olasılığı yüksektir. *Ancak kamu kesiminin NİO politikasının sosyal harcamaları ikame etmeyi değil, tamamlamayı hedeflemesi gerektiğinin özenle altını çizmek gerekir.* Örneğin böyle bir program çalışmayacak durumda olan ya da çalışmak istemeyenlere asgari düzeyde bir yaşam standardı sağlayabilecek bir vatandaşlık geliri²³ ödenmesinin önünde bir engel olarak görülmemelidir. Burada söz konusu olan yalnızca, geçimini sağlayabilmek için yardım almaktansa emeğinin karşılığını almak ve toplumun aktif bir üyesi olmak isteyen ve bunu yapabilecek durumda olanlara bu olanağın sağlanmasıdır. Dolayısıyla NİO vatandaşlık gelirinin bir alternatifi olmayıp, onunla birlikte düşünülebilecek tamamlayıcı bir politika olarak görülmelidir. Günümüzde

²² Ancak belirtmek gerekir ki, devletin NİO rolünü üstlendiği bir programda çalışıyor olmak da tümüyle sorunsuz değildir ve bu programlarda çalışmak durumunda kalmak belli ölçülerde bazı rahatsızlıklara yol açabilir.

²³ Vatandaşlık geliri, bir toplumda yaşayan bütün insanlara sadece o toplumun bir üyesi oldukları için koşulsuz olarak sağlanan düzenli bir nakit geliri ifade eder. Bu konuda yapılmış kapsamlı bir Türkçe derleme için bkz. Buğra ve Keyder (2007).

"çalışan yoksul" gibi oldukça yeni sayılabilecek bir kavramın söz konusu olmaya başlamış olması, kamu kesiminin NİO politikasının sosyal ve ekonomik sorunlara *olumlu yönde; ancak yetersiz düzeyde* çözüm getirme potansiyeli taşıdığına bir karine oluşturmaktadır. Bu konuda yapılması gerekenler NİO ve vatandaşlık geliriyle de sınırlı kalmamalıdır. Cichon ve *diğerlerinin* (2007: 302) vurguladıkları gibi, ekonomik performans ve güçlü sosyal güvenliğin birlikte gerçekleşebildiğine dair İskandinav ülkeleri örneği güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Bir krizin yol açacağı ekonomik ve sosyal tahribatlardan korunabilmek için halihazırdaki koruyucu mekanizmaların yeterli düzeyde olması gerekir. Dolayısıyla, kriz öncesinde bu mekanizmaların yeterli düzeye getirilmesi büyük önem taşır. Krizler kaçınılamaz bir şekilde her kesimi farklı şekilde ve farklı düzeyde etkiler. Toplumsal sorumluluk açısından, koruyucu mekanizmaların öncelikle en savunmasız durumda olanların risklerini azaltmaya odaklanması gerekir.

Kriz Riskini Azaltabilecek Kurumların Oluşturulması

Finansal kriz riskini belirlemede öne çıkan göstergeler, bir ekonomiye giren sermayenin vadesi ve kompozisyonudur. Doğrudan yabancı yatırımlar ve uzun vadeli krediler ile yaşanan krizler arasında bir ilişki gözlenmemektedir. Ancak, kısa vadeli sermaye girişlerinin kriz riskini artırdığı yönünde çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Radelet ve Sachs, 1998). Dolayısıyla, sermaye girişlerinde doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli borçların teşvik edilmesi, kısa vadeli sermaye akımlarından ise kaçınılması finansal kriz riskini azaltır. Bu çerçevede örneğin Chomthongdi (2001), Epstein ve *diğerleri* (2008) ile Ocampo ve Palma (2008) sermaye kontrollerinin uygulanmasının bir gereklilik olduğunun önemle altını çizmektedirler. Sermaye kontrolleri, hem giriş hem de çıkışta uygulanabileceği gibi, yalnızca giriş veya yalnızca çıkışta olmak üzere tek bir şekilde de uygulanabilir. Temel olarak girişte uygulanacak sermaye kontrolü, kriz riskini azaltmak açısından anlamlıdır. Çıkışta uygulanacak sermaye kontrolü ise, kriz sonrası aşırı sermaye çıkışından kaynaklanabilecek problemlerin şiddetini azaltmaya hizmet edebilir. Kriz riskini azaltma amacına hizmet edebilecek bir diğer yol döviz işlemlerinin vergilendirilmesidir. Bu öneri ilk olarak Keynes tarafından yapılmış; ancak asıl kapsamlı öneri 1970'li yıllarda James Tobin tarafından gündeme getirilmiştir. Döviz işlemleri üzerinden düşük düzeyde bir vergi alınması şeklindeki bu önerinin, kriz riskini azaltmak açısından girişte sermaye kontrolü kadar etkili olmasını beklememek gerekir. Ancak Tobin vergisinin Spahn tarafından iki adımlı hale getirilmiş halinin Tobin vergisinden farklı olarak ciddi spekülatif ataklar karşısında da etkili olabileceği söylenebilir. Böyle bir uygulama piyasa mekanizmasının işleyişini de çok etkilemeyeceğinden uygulanmasına yönelik kökten piyasacı tepkiler daha düşük düzeyde kalabilir. *Bağımsız Sosyal Bilimciler*'in dikkat çektikleri gibi, döviz işlemlerinin yanı sıra, borsa işlemleri üzerine de düşük oranlı, ancak

yaygın bir finansal işlem vergisi konulması yararlı olur (BSB, 2009: 189). Böyle bir uygulama bir taraftan hisse senedi işlemlerindeki oynaklığı azaltır, diğer taraftan da krizle birlikte ortaya çıkan talep daralmasının etkisini azaltacak döngü karşıtı kamu harcamaları için ek kaynak sağlar.

Girişte sermaye kontrolü uygulanması: Spekülatif sermaye akımlarının yol açtığı tahribatı azaltabilecek en önemli tekniğin sermaye kontrolleri olduğu söylenebilir. Bu politikaların temel işlevi, kısa dönemli sermaye akımlarının yol açtığı aşırı döviz kuru oynaklığını azaltmak ve döviz kuruna spekülatif bir saldırı olması durumunda ortaya çıkabilecek döviz talebini sınırlandırarak rezerv kaybı ve faiz oranı artışını sınırlandırmaktır. Bir işlemin vergi veya diğer yollarla maliyetinin artırılması, miktar kısıtlaması getirilmesi ve bazı aktif varlıkların uluslararası ticaretinin doğrudan yasaklanması şeklinde uygulanabilir (Neely, 1999). Sermaye kontrolleri, girişte ve çıkışta²⁴ olmak üzere temelde iki şekilde uygulanmaktadır. Bu çalışma kriz riskinin nasıl azaltılabileceğine odaklandığından, aşağıda bu amaca en iyi hizmet edebilme potansiyeline sahip olduğu düşünülen Şili tarzı girişte sermaye kontrolü ele alınacaktır.

İleride ortaya çıkabilecek bir finansal kriz riskini azaltma işlevine sahip olan girişte sermaye kontrolü politikasının, özellikle henüz ciddi bir problemin yaşanmadığı dönemde uygulamaya konulması anlam taşır. Bu tür kontroller seçicidir ve ülkeye giren toplam sermaye girişinde bir azalmaya yol açsa da, bu azalmanın ülkede yabancı sermaye yoluyla gerçekleştirilecek yatırımları azaltmayacağı, hatta finansal istikrarsızlığa yol açmayan doğrudan yatırımları özendirileceği söylenebilir. Şili, 1998 yılı Mayıs ayına kadar sermaye girişlerine kontrol uygulayan ve bu uygulamaların olumlu sonuçlar verdiği genellikle kabul edilen bir ülkedir. Sermaye kontrollerine karşı tutumu iyi bilinen IMF'nin eski baş iktisatçısı Fisher'e (2001) göre, "...uzun dönemde etkinliği şüpheli olsa da, sermaye girişlerinin kontrol altına alınması bir ülkeye bir süre için bağımsız bir para politikası yürütme olanağı sağlayabilir ve sermaye girişlerinin kompozisyonunu etkileyebilir". Bu ifadenin de teyit ettiği gibi bu tür kontroller, finansal kriz riskini azaltabilir.

1990 sonrasında Şili, sermaye girişleri üzerinde uzun ve kısa dönem için farklılaşan kontroller uygulamaya başlamıştır. Şili'de uygulanan sermaye kontrollerinin en etkin ögesi, süresi en az bir yıl olarak belirlenen zorunlu mevduat uygulamasıdır. Başlangıçta, kısa ve orta dönemli dış kredilerin %20'si zorunlu mevduata (rezerv) tabi tutulmuş, bir yıla kadar olan yurtiçi ve yurtdışı kredi işlemlerine de yıllık %1,2 damga vergisi uygulanmıştır (Agosin

²⁴ Sermaye çıkışları üzerinde kontrol uygulanması ekonomik bir rasyonaliteye dayanır ve etkinliği açıktır. Bununla birlikte genel kabul görmemektedir. Bunun en önemli nedeni, kontrollerin piyasa güveninin daha fazla kaybedilmesine neden olacağı düşüncesidir (Kaplan ve Rodrik, 2001). Buna, *Washington Uzlaşması'na* aykırı uygulamaların IMF tarafından cezalandırılabileceği korkusu da eklenebilir. Ancak Chomthongdi'nin (2001) dikkat çektiği gibi, sermaye çıkışları üzerine kontrol uygulanan Malezya deneyimi, kriz koşullarında bile uygulanabilecek politika seçeneklerinin sanıldığı kadar az olmadığını ortaya koymuştur. Bu konuda ayrıca bkz. Balseven ve Erdoğan (2004), Epstein ve diğerleri (2008) ile Ocampo ve Palma (2008).

ve Ffrench-Davis, 1998). Bu uygulama Mayıs 1992'den itibaren sıkılaştırılarak zorunlu rezerv oranı %30'a yükseltilmiş ve ticari krediler dışındaki bütün uluslararası mali işlemleri kapsayacak biçimde genişletilmiştir (Garber ve Taylor, 1995). Bunun yanı sıra, kısa vadeli sermaye girişlerinden normalde alınan tutarın iki katına ulaşan düzeyde vergi uygulanmıştır. Zorunlu rezerv uygulaması, yatırımcıları elde edebilecekleri alternatif faiz gelirinden yoksun bıraktığı, uygulanan vergi ise maliyetleri arttırdığı için şili'de uygulanan sermaye kontrolleri, kısa dönemli sermaye girişlerini caydırmada ve akımların kompozisyonunu değiştirmede etkili olmuştur. Kısa dönemli girişlerdeki azalma uzun dönemli sermaye girişleriyle telafi edilebildiğinden, toplam sermaye girişlerinde azalma da olmamıştır. Toplam sermaye girişleri içinde kısa dönemli olanların oranındaki azalma, bir taraftan yabancı sermaye kaçışını zorlaştırarak ekonominin kırılganlığını, diğer taraftan da döviz kurunun aşırı değerlenerek cari işlemler dengesini bozmasını engellediğinden, mali kriz riskini azaltmıştır (Epstein ve diğerleri, 2008). Uyguladığı sermaye yönetim tekniklerinin bir sonucu olarak 1994 Meksika krizinde şili'nin cari işlemler açığı diğer Latin ABD ülkelerinden daha düşük düzeyde gerçekleşmiş, Asya krizinden de şili fazla etkilenmemiştir (Chomthongdi, 2001).

Sermaye girişlerine sermaye kontrolü uygulanmasına ilişkin şili örneği, ortada finansal kriz riskini azaltmak üzere kullanılabilecek çok önemli bir aracın var olduğunu ortaya koymaktadır. Burada cevap aranması gereken temel soruların, daha iyi sonuç alabilmek için bu araç üzerinde ne gibi iyileştirmeler yapılabileceği ve bu aracın ne gibi tamamlayıcı politikalarla desteklenebileceği olduğu açıktır. Aşağıda bu amaca hizmet edebilecek tamamlayıcı bir politika olarak iki aşamalı döviz işlem vergisi ele alınacaktır.

İki aşamalı döviz işlem vergisi uygulanması: Nobel ödüllü James Tobin, Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından, büyük bir hız ve akışkanlık kazanmaya başlayan sermaye akımlarının istikrarsızlıklara neden olacağını öngörmüş ve buna bir önlem olmak üzere sonradan kendi adıyla anılmaya başlanan bir döviz işlem vergisi önermiştir. Çok yağlanmış finans çarklarına biraz kum serpmeye amacı güden bu öneriye göre, her ülke kendi paraları da dâhil olmak üzere kendi sınırları içinde gerçekleşen bütün özel döviz işlemleri (spot, forward vd.) üzerinden örneğin %0,1 ile %0,5 arasında bir vergi alabilir. Kısa vadeli sermaye akımlarının maliyetini uzun dönemli olanlardan daha fazla arttırdığı için Tobin böyle bir verginin kısa vadeli akımları azaltıcı, finansal istikrarı ise artırıcı bir etkiye yol açacağını öne sürmüştür (Tobin, 1978). Bununla birlikte, söz konusu beklentinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği büyük ölçüde döviz işlemlerinin fiyat esnekliğine bağlıdır. Eğer döviz işlemlerinin fiyat esnekliği yüksekse bu vergi döviz işlemlerini sınırlandırabilir. Ancak sermaye hareketlerini sınırlandırmada kısa vadede değil, orta ve uzun vadede etkilidir. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan bir krizin tahribatını gidermekten çok, böyle bir krize karşı daha dayanıklı olmayı sağlamaya yönelik koruyucu bir nitelik taşımaktadır (Erdoğdu, 2007). Geleneksel sermaye kontrolleri sermaye akımlarının miktarını sınırlandırırken

Tobin'in önerdiği bu vergi, net akım stokunu etkilemeden kısa vadeli sermaye akımlarının oranını azaltmayı hedeflemiştir.

Tobin vergisine ilişkin eleştiriler, daha çok piyasa mekanizmasının temelde etkin sonuçlar doğurduğuna inanan ve piyasalara müdahale edilmesine soğuk bakan neo-liberal iktisatçılardan gelmektedir. Neo-liberal iktisatçılar, döviz işlemleri üzerinden alınacak bir verginin yalnızca döviz işlem hacmini azaltacağını, mali oynaklık üzerinde ise olumlu bir etkisinin olmayacağını öne sürmektedirler. Onlara göre böyle bir vergi, istikrarın kaynağında yattığını varsaydıkları spekülasyonu azaltarak aslında mali oynaklığı daha da artırabilir. Ancak, likidite ile istikrar arasında neo-liberal iktisatçıların varsaydıkları türden bir ilişki bu güne kadar kanıtlanmış değildir. Aslında AB'de Euro'nun kullanılmaya başlanmasının ardından döviz işlem hacminin yaklaşık %20 azaltmasına rağmen likidite üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye rastlanmamış olması, bu iddianın geçersiz olduğu görüşünü desteklemektedir (Erdoğan ve Balseven, 2006).

Likidite ile istikrar arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu şeklindeki iddiaların teorik zayıflıklarını ve neden döviz işlemleri üzerinden bir vergi alınmasının mali oynaklığı azaltacağını, Ertürk (2006) gerekçeleriyle birlikte açık bir şekilde ortaya koymuştur. Böyle bir verginin etkinliğini belirlemek amacıyla birbirleriyle iletişim halinde; ancak birbirlerinden bağımsız çalışan iki piyasadan oluşan bir model geliştiren Westerhoff'un (2003, 2004) bulguları ise, bir döviz işlem vergisinin mali oynaklığı azaltacağı yönünde oldukça sağlam kanıtlar sunmaktadır. Bu model ile elde edilen sonuçlara göre, döviz işlem vergisi uygulanan bir piyasada spekülasyon ve oynaklık azalmakta; verginin uygulanmadığı piyasada ise, oynaklık artmaktadır. İşlemler üzerine aynı oranda bir vergi konulması durumunda ise, her iki piyasa da istikrar kazanmaktadır.

Tobin'in önerdiği şekilde uygulanacak bir döviz işlem vergisi, normal zamanlarda mali oynaklığı azaltarak krizden kaçınmaya yardımcı olabilir, ancak döviz kurlarında büyük spekülasyonların olduğu durumlarda etkin olmasını beklememek gerekir. Ayrıca bu vergiden kaçınmanın yüksek düzeyde olmaması için küresel düzeyde uygulanması gerekmektedir. Bu problemlere çözüm, Tobin vergisinin umulan sonucu vermeyeceğini kanıtlaması için kendisinden bir çalışma yapması istenen Spahn'dan gelmiştir. Spahn'ın önerisi, döviz piyasasındaki tüm işlemlere uygulanacak on binde bir (%0,001) gibi oldukça düşük bir vergi oranı ile spekülatif işlem zamanlarında otomatik olarak aktif hale gelecek ve bir çevrim kırıcı olarak fonksiyon görebilecek artırımlı bir vergiden (exchange surcharge) oluşmaktadır (Spahn, 1995, 2002). İki adımlı böyle bir vergi, kriz durumunda ülke parasına karşı gerçekleştirilebilecek spekülatif saldırıların krize yol açmasına olanak vermemeyi amaçlamaktadır.

Spahn tarzı iki adımlı bir vergi makroekonomik istikrarı sağlamada işlevsel olmasının yanı sıra, Tobin Vergisi'nin uygulanabilirliğine ilişkin temel itirazları da ortadan kaldırmaktadır. Her şeyden önce ikili yapıdaki bir döviz

işlem vergisinden sonuç alınabilmesi için, diğer lkelerin uygulamaya katılması şart değildir. Böyle bir verginin ulusal düzeye etkili olma olasılığı gayet yüksek görünmektedir.²⁵ Ayrıca, Spahn'ın önerdiği ikili yapıdaki bir verginin normal durumlarda uygulanacak oranı çok düşük olduğundan, piyasadaki likidite ve kaynak dağılımı üzerindeki etkisinin çok düşük olacağı açıktır. Verginin ilk adımı, kısa vadeli işlemleri azaltarak kurun istikrarlı olmasına katkı sağlayacaktır. Ancak bu verginin asıl istikrar işlevini yerine getiren unsuru, verginin kriz zamanlarında devreye girecek olan yüksek oranlı ikinci adımı olacaktır.

İkili yapıdaki bir döviz işlem vergisinin uygulanabilmesi için, önce döviz kurlarının artırımlı verginin aktif hale gelmeden serbestçe dalgalanabileceği bir aralığın ya da başka bir deyişle bir "dalgalanma bandı"nın tanımlanması gerekmektedir. Tanımlanan "sürünen kur oranı bandı" (crawling exchange-rate band) içinde gerçekleşen işlemlere yüksek oranlı artırımlı vergi uygulanmayacağından, normal işlemler bu vergiden etkilenmeyecektir. Döviz kurlarının dalgalanma bandının dışına taşmasına neden olan işlemler ise, artırımlı vergiyi tetikleyecektir. Spekülasyon genellikle kur oranlarındaki anormal değişikliklerde ifadesini bulduğundan dalgalanma bandının dışına çıkan işlemler için vergi oranı yüksektir. Buradaki efektif vergi yükü, dalgalanma bandından ne lde sapıldığına bağlı olarak artırılabilir (Spahn, 2002). Uygulanacak oranın %50, hatta %100 gibi yüksek seviyelerde belirlenmesinde bir sakınca görünmemektedir. Dalgalanma bandının genişliği, kurların günlük dalgalanma verileri ve ilgili ülkenin sosyo-ekonomik öncelikleri doğrultusunda belirlenebilir. Bütün olası yararlarına rağmen iki aşamalı bir döviz işlem vergisinin kriz riskini tümüyle ortadan kaldıramaz. Sermaye girişleri kontrolü ile birlikte uygulanması durumunda böyle bir verginin daha etkili olacağı açıktır.

Önlenemeyen Krizi Besleyen Damarların Kurutulması ve Sürecin Tersine evrilmesi

Krizleri tümüyle öngörmek olanaklı olsa bile, bir kriz çıkmamasını sağlamaya yönelik önlemlerin maliyeti, kimi zaman söz konusu krizden kaçınmanın sağlayacağı yararların üstüne çıkabilir. Dolayısıyla, amaçlanması gereken ne pahasına olursa olsun krizlerden kaçınmak değil, kriz riskini sosyal maliyeti en düşük olacak düzeye kadar azaltmaktır. Bütün önlemlere rağmen bir krizin ortaya çıkması durumunda ise, krizi besleyen damarları hızla kurutacak ve bu süreci tersine virebilecek mekanizmalara sahip olmak, bir krizin yol açabileceği sosyal ve ekonomik maliyetlerin en düşük seviyelerde kalmasını sağlayacaktır. Aşağıdaki bölümlerde bu konuda yapılabilecek n hazırlıklar ve olumlu sonuç verme olasılığının yüksek olduğunu düşündüğümüz politika nerileri yer alacaktır.

²⁵ Böyle bir verginin Türkiye'de uygulanabilirliğine ilişkin bkz. Balseven ve Erdoğdu (2005).

Beklentilerin yönetilmesi: Bütün krizlerin bazı yeni ve şaşırtıcı unsurlar taşıması ve bir ölçüde paniğe yol açması doğaldır. Bilinmesi gerekir ki, bir krizin ne kadar şiddetli olacağı yalnızca krize yol açan sorunun ne kadar büyük olduğuna bağlı değildir. Krizin ne kadar şiddetli olacağını belirleyen bir dizi başka unsur da söz konusudur. Bu unsurları şöylece sıralayabiliriz:

- Krizi kontrol altına alabileceğine ve çözülmesini sağlayabileceğine güvenilen bir liderin bulunup bulunmaması,
- Krizi çözmeyi sağlayabilecek kurumların, mekanizmaların ve bilgi birikiminin bulunup bulunmaması,
- Krizi çözmek için gerekli adımların zamanında atılıp atılmaması,
- Krizi çözmeye yetecek kaynakların bulunup bulunmaması,
- Beklentileri olumluya çevirebilecek unsurların bulunup bulunmaması.

Görüldüğü gibi bu beş unsurdan üçü, krizi yönetebilecek nitelikte ve halkın güvenine mazhar olmuş bir lider ile bir kadronun var olup olmadığına ilişkindir. Dolayısıyla, gerektiğinde kriz yaratan döngüleri tersine çevirebilecek döngü karşıtı politikaları hızla devreye sokacağı iradesini ortaya koyan bir liderin ve kadronun varlığı, beklentileri olumlu bir şekilde yönetebilmek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kendi kendini besleyen olumlu döngülerin oluşturulması: Krizler, kendi kendilerini besleyen olumsuz döngülerin bir sonucu olarak hızla derinleşebilmektedir. Eğer bir krizle mücadelede etkili olabilmek ve hızlı sonuç alabilmek isteniyorsa, bir taraftan böyle bir olumsuz döngü oluşumunun hızının kesilebilmesi, diğer taraftan da kendi kendini besleyen güçlü olumlu döngülerin başlatılabilmesi gerekmektedir. Karamsarlığın yaygın olduğu kriz dönemlerinde olumlu döngülerin başlatılabilmesi için güçlü uyarıcılara gereksinim vardır. Güçlü uyarıcıları devreye sokabilecek ve gerekli finansmanı sağlayabilecek en uygun aday ise doğal olarak devlettir. Özellikle bir kriz anında güçlü uyarıcıları ancak devlet devreye sokabilir. Olumlu döngü oluşmasını besleyebilecek bir dizi uyarıcının söz konusu olduğunu ve bu uyarıcıların etkisinin eşgüdümlü bir şekilde uygulanmaları durumunda artacağını belirtmek gerekir. Bu uyarıcıların toplam şiddeti olumsuz döngüye yol açan uyarıcıların toplam şiddetini aştığında, yaşanmakta olan krizin şiddeti azalacak ve ekonomi dinamizm kazanabilecektir. Gerekli adımların atılması geciktikçe krizin sosyal ve ekonomik maliyetlerini düşük seviyelerde tutabilmenin zorlaşacağı ise aşîkârdır. Dolayısıyla, hükümetin gecikmeden gerekli adımları atmaya başlaması çok büyük önem taşır.

Bir işletmenin en temel varlık nedeni kâr elde etmektir. Eğer bir işletmenin gelirleri giderlerinin altında kalır ve bu durum kısa zamanda normale dönecek gibi görünmez ise, işveren özellikle değişken giderlerini kısmak durumunda kalır. İşte bu noktada işçi çıkarmak gündeme gelir. Her

işten çıkarılan işçinin toplam talepte bir azalmaya neden olduğunu, talepteki daralmanın ise yeni işten çıkarmalara yol ağtığını biliyoruz. Devletin işsizliğe yol açan bu kısır dōngüyü durdurabilmesinin üç temel yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kamu harcamalarını artırarak ya da vergileri azaltarak talebi canlandırmaktır. İkincisi, işletmelerin gelirlerini giderlerinin üzerine çıkartma yoluyla istihdam düzeylerini korumalarını sağlamayı hedefleyen vergisel düzenlemeler yapmaktır. Üçüncüsü ise, işçi çıkartmayı caydırmaya yönelik politikalar uygulamaktır. Bu üç yol aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Kamu harcamalarının artırılması, talebi canlandırabilecek çok önemli bir araçtır. Kamu harcamaları, tüketim ve yatırım harcamaları olarak ikiye ayrılır. Kamu tüketim harcamalarının artırılması, özellikle geniş bir bütçe açığına olduğu ülkelerde kolay kolay kontrol altına alınamayacak enflasyonist bir sürece yol açabilir ve söz konusu sürecin yol açacağı maliyet, sağlayacağı yararı aşabilir. Bununla birlikte, ekonomide bir krizin ortaya çıkmak üzere olduğuna ilişkin ilk işaretlerin değerlendirilmesinin ardından, kriz oluşumunu tersine çevirebilme potansiyeli yüksek olan kamu harcamalarının öne alınması ve artırılması anlamlıdır. Yalnız bu tür harcamaların neler olduğuna ve gerektiğinde kamu harcamalarının en düşük ek maliyetlerle nasıl öne alınabileceğine yönelik araştırma ve hazırlıkların kriz koşulları oluşmadan yapılmış olması gerekir. Kamu kesimi altyapı yatırımlarının artırılması, kısa dönemde istihdam düzeyinin azalmasını önleyerek talep daralmasının şiddetini azaltmayı hedefler. Orta ve uzun dönemde ise amaç, istihdam olanaklarını artırma yoluyla talebi canlandırmak ve yatırımların potansiyel kârlılığını artırma yoluyla yeni yatırımlara özendirmeğidir.

Mal ve hizmetler üzerinden alınan KDV'nin bir süre için indirilmesi, talep daralmasının şiddetini yavaşlatabilir. Ancak böyle bir politika yalnızca uygulandığı süre boyunca etkili olacaktır. Ayrıca, böyle bir uygulama talebin daha da daralması durumunda işten çıkarmalar bakımından caydırıcı olmayacaktır. Bu durumda yeni işten çıkarılanlar talepte ek daralmalara yol ağacaktır. Bu da başka işten çıkarmaları da gündeme getirecektir. Böyle bir politikanın ise çözüme katkısı çok sınırlıdır. Kaldı ki, genel bir KDV indirimi, amaca tam olarak hizmet etmeyecek bir politikayı uygulamak uğruna ekonomiyi canlandırmak için kullanılabilir önemli bir kaynaktan vazgeçmek anlamına gelmektedir. O halde stratejik öncelik, talep daralmasının daha da şiddetlenmesini engellemek olmalıdır. Başka bir ifadeyle *öncelik, işsizlik artışını durdurmaya verilmelidir*. İstihdam düzeyini korumayı, hatta artırmayı amaçlayan politikalar, tüketicilere alım gücü transfer edilmesinden çok daha etkilidir. *Bu tür politikalar, işsizliğin yol ağtığı sosyal maliyetleri en aza indirebilmeye olanak sağlamanın yanı sıra, talepte süreklilik de sağladığından krizin aşılabilmesi bakımından elzemdir*. Ancak; alım gücü transferinden daha uzun zamanda sonuç verirler ve ekonomik maliyetleri daha yüksektir. Bu nedenle uluslararası anlaşmalara atılan imzaların çizdiği sınırları zorlayacak şekilde kısa vadede seçici vergi indirimlerinin yapılması anlamlıdır. Özellikle yerli katkı oranı yüksek ve istihdam maliyetlerini aşağı çekebilecek alanlarda vergi indirimlerine gidilebilir.

Varlık nedeni kâr elde etmek olan bir işletme talep yetersizliğinin bir sonucu olarak zarar etmek durumunda kaldığında, işçi çıkartmamasını sağlayabilecek başlıca iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birisi, devletin bazı vergisel düzenlemeler yoluyla işverenler üzerindeki istihdam maliyetlerini aşağı çekmesidir. Eğer bu maliyet yeteri kadar aşağı çekilebilirse işletmenin işçi çıkarma nedeni ortadan kalkar. Bir diğer yol ise, işten çıkarmaları caydırıcı ölçüde maliyetli hale getirmektir. Bu iki yol birlikte kullanıldığında en düşük maliyetle en arzulanır sonuç elde edilebilir. İşçi çıkarmamak şartıyla, işverenler için kriz koşullarında yeni personel istihdam etmenin vergi ve sigorta primi maliyetleri belli bir süre için dramatik bir şekilde indirilebilir, hatta sıfırlanabilir (Erdoğan, 2009: 10). Burada bir *vergi harcaması*²⁶ söz konusu değildir. Çünkü buradaki indirim, zaten vergi ve sigorta primi alınamayan işsizlerin bir kısmının bir işe yerleşmesinin özendirilmesi anlamına gelmektedir. Ciddi bir kriz ortamında yeni işe alımlarda önemli artışlar olmasını beklememek gerekir. Ancak gerekli önlemler alınmaz ise işten çıkarmaların artacağı açıktır. Dolayısıyla, krizi etkili bir şekilde yönetebilmek için bir hükümetin işçi çıkarmalar başlamadan bunu durdurabilecek kapsamlı başka önlemleri de devreye sokması gerekir. Bu doğrultuda en kapsamlı politikanın yukarıda ele alınan devletin NİO rolü üstlenmesi olduğu açıktır. Ancak bunu tamamlayıcı nitelik taşıyacak aşağıda önereceğimiz ve otomatik olarak devreye girecek bir vergi politikasının da uygulanması, kanımızca krizin daha hızlı aşılmasına çok önemli bir katkı sağlar.

Önerinin özü, bir krizin belirtileri ortaya çıkar çıkmaz işçilerin işveren üzerindeki vergi ve sigorta primi maliyetlerini adeta otomatik bir şekilde kademeli olarak azaltacak bir otomatik istikrar sağlayıcı mekanizmanın kriz öncesinde oluşturulması ve kriz belirtilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte bu mekanizmanın devreye girmesidir. Bu önerinin temel mantığı, hiçbir önlem alınmadığında artacak işsizlik nedeniyle ortaya çıkacak sosyal ve ekonomik maliyeti göz önüne alarak devletin, krizin işletmeler üzerinde yarattığı maliyetin bir kısmını üzerinden alması ve bu sayede işsizlik artışının sınırlandırılmasıdır. Ancak bu tür vergi indirimlerinden yararlanılabilmesi için *işçi çıkarmama koşulu* getirilmesi kritik bir öneme sahiptir.

Üretim maliyetlerini aşağı çekecek böyle bir uygulama işsizlik düzeyinde ortaya çıkabilecek artışı yavaşlatacağından, toplam talepte ortaya çıkacak daralmanın şiddetini azaltacaktır. Talep daha az daraldığı için de, işverenler üzerindeki işçi çıkarma baskısı azalacaktır. Burada krizi derinleştirebilecek soruna doğrudan bir çözüm aranmaktadır. İşverenlerin işçi çalıştırma maliyetlerini aşağı çekmeyi amaçlayan böyle bir politika uygulanması durumunda yapılacak vergi harcaması, çok büyük bir olasılıkla aksi durumda yapılmak durumunda kalınacak vergi harcamasından daha az olacaktır. Çünkü her şeyden önce devlet, işsiz kalmış vatandaşlarından gelir vergisi hâsılatı elde edemez. Bilakis, her işsiz kalan birey için ek maliyetlere katlanmak durumundadır.

²⁶ Vergi harcaması; vergi indirimleri, muafiyetler ve istisnalar nedeniyle toplanamayan kamu gelirini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır.

Tamamlayıcı ince ayarların yapılması: Prensip olarak krizi aşmak için uygulanacak politikalar, yalnızca kısa vadede krizden çıkılmasına hizmet edeceği için seçilmemelidir. Alternatif politikalardan, aynı zamanda ülkenin orta ve uzun vadede başka önemli sorunlarının çözümüne de katkı sağlayabilecek olanlar tercih edilmelidir. Aynı şekilde, ülkenin yapısal sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilecek, üretim yapısını katma değeri yüksek mal ve hizmet sektörlerine doğru kaydırmaya hizmet edebilecek politikaların seçilmesine özen gösterilmelidir.

Örneğın, konutların daha az enerji kullanarak ısınmasını sağlamaya yönelik yalıtım harcamalarının artırılmasını sağlamak üzere teşvik, sübvansiyon ve vergi iadesi gibi maliye politikaları uygulanabilir. Bu tür politikaların ilgili sektörlerde istihdamı artırmanın çok ötesinde olumlu etkileri olacağı açıktır. Böyle bir politika her şeyden önce enerji tüketiminde tasarruf sağlanmasına hizmet eder. Enerjinin daha az kullanılması doğal olarak çevrenin daha az kirlenmesi anlamına gelecektir. Bu aynı zamanda enerji ithaline bağımlılığı azaltır ve cari açık sorununu hafifletir.

Diğer taraftan, talep düzeyini artırmak amacıyla devlet alım gücü transferi yapmaya karar verecek olursa, bu transferin gelir düzeyi düşük, tüketim eğilimi ise yüksek kesimlere yapılması uygun olacaktır. Üstelik Özatay'ın (2009) işaret ettiği gibi, bu kesimlerin yüksek gelirliyle kıyasla yerli malı kullanma eğilimleri daha fazladır. Buna bu tür mallardaki talebin daha emek-yoğun olma eğiliminde olduğunu, dolayısıyla istihdam üzerindeki olumlu etkisinin yüksek olacağını da ekleyebiliriz.

Önemle belirtmek gerekir ki, bu makalede savunulduğu gibi kamu kesiminin NİO rolü üstlenerek her isteyene çalışma olanağı sağlaması, kesinlikle üretimde verimlilik ve kalite artışının göz ardı edilebileceği ve uluslararası pazarlarda rekabetçi olmaktan vazgeçilmek durumunda kalınacağı anlamına gelmez. Aslında Boyer'in (2007: 209) dikkat çektiği gibi, "temel hakların güvence altına alınması, başarılı büyüme stratejilerinin adeta bir ön koşuludur." NİO programları kamusal açıdan yalnızca gelir dağılımını düzeltmeye hizmet edecek transfer harcaması mekanizmalarından birisi olarak algılanmamalıdır. Her ne kadar NİO çalışma hakkını güvence altına almak üzere koşulları uyan her çalışmak isteyen iş sağlama prensibine sahipse de, temel amacın söz konusu bireylere kalıcı değil, *geçici bir olanak* sağlamak olduğu unutulmamalıdır. NİO programları, işsiz kalmış ve çalışmak isteyen her bireye, zaman içinde daha iyi yaşam koşulları elde etmelerini sağlayacak donanımlar kazandıran sosyal sigorta kurumlarından birisi olarak görülmelidir. Buradan hareketle NİO politikaları, mutlaka ekonomide verimlilik ve kalite artışı sağlanmasına hizmet edecek etkili bir işbaşında eğitim verme işlevi görebilmelidir. Bu eğitimlerin en önemli amaçları arasında mutlaka, NİO programında yer alanların kişisel özellikleri ve yeteneklerine daha uygun iş kollarına girebilmelerine olanak sağlamak bulunmalıdır.

Sonuç

Piyasa köktenciliği olarak da adlandırılabilir neo-liberal iktisadi anlayış, bütün toplumu yakından ilgilendiren ve siyasal süreç sonucu biçim alması gereken istihdam, gelir dağılımı, kalkınma gibi konulara ilişkin kararların, siyasal süreçle ve demokrasiyle ilgisi olmayan piyasa mekanizmasına bırakılmasını önermektedir. Ancak ekonomi gibi bütün toplumun sosyal yaşamını ve refahını derinden etkileyen bir alanın, denetime bile konu olmamak üzere nasıl kendi haline bırakılabileceği sorusuna kabul edilebilir ve anlamlı cevaplar bulunmamaktadır.

Toplumsal yaşamın özü ve iktisadın siyasal içeriği çerçevesinde bu iktisat yaklaşımının kabul edilemezliği bir yana, temel kabullerinin gerçeklikle uyumu açısından da neo-liberal iktisat yaklaşımının ciddi sorunları bulunmaktadır. Bu sorunları görünür kılacak turnusol testi olarak bu çalışmada ekonomik krizler kullanılmıştır. Bilindiği gibi hem klasik iktisat anlayışının hem de neo-liberal iktisat anlayışının dayandığı en temel kabul *bireylerin kendi çıkarlarının peşinden koşmaları durumunda bundan bütün toplumun yarar sağlayacağıdır. Oysa bilindiği gibi ekonomik kriz dönemlerinde kendi çıkarları peşinden koşan işverenlerce gerçekleştirilen işten çıkarmalar, herhangi bir nedenden ötürü gerçekleşmiş olan talep daralmasını şiddetlendirmekte, daha da daralan talep ise, yeni işten çıkarmalara yol açmaktadır.* Sonuçta ise hemen herkesin kaybettiği bir kısır döngü yaşanmaktadır. Bu şekilde yaşanan kısır döngüler, gerçekte söz konusu kabulün genel geçer olmadığını, *tam tersi* durumların da söz konusu olabildiğini gözler önüne sermektedir. Piyasa mekanizmasının işleminin önünde hiçbir engel yokken, *rasyonel birey davranışlarının giderek talep yetersizliğini şiddetlendirebilmesi*, krizlerden kaçınılabilmesi ya da daha düşük sosyal ve ekonomik maliyetlerle krizlerin atlatılabilmesi için, ekonomiye devlet müdahalesinin zorunlu olduğu anlamına gelmektedir.

Krizler görünürde çok ani bir şekilde ortaya çıkabilmekte ve kendi kendilerini besleyerek hızla derinleşebilmektedir. Bir kriz ile etkili bir şekilde mücadele edebilmek için bir taraftan krizi besleyen damarları hızla kurutabilmek, diğer taraftan da kendi kendini besleyen olumlu döngüler oluşturabilmek gerekir. Karamsarlığın yaygın olduğu kriz dönemlerinde olumlu döngülerin oluşturulabilmesi için güçlü uyarıcılara ve kimi zaman da piyasalara doğrudan müdahale edilmesine gereksinim vardır. Hem bu güçlü uyarıcıları devreye sokabilecek hem de gerekli finansmanı sağlayabilecek en uygun aday ise doğal olarak devlettir. Olumlu döngüler oluşturan uyarıcıların toplam şiddetinin olumsuz döngülere yol açan uyarıcıların şiddetinden daha fazla olması sağlanabildiğinde, olumsuz döngüler durdurulabilir ve ekonomi tekrar canlanmaya başlayabilir.

Neo-liberal iktisattan farklı olarak devlete ekonomide önemli roller biçen Keynezyen iktisat, bir krizle mücadele edebilmek için oldukça etkili araçlara sahiptir. Keynes'in işsiz kalan her bireyin toplam talepte bir azalmaya yol açtığı saptaması, ekonomik krizlerin çözümü açısından çok kritik

önem taşıır. Bununla birlikte, bu saptamayı yaptıktan sonra Keynes'in çözüme yönelik önerileri, kanaatimizce sosyal ve ekonomik maliyetleri olabilecek en düşük seviyelere indirebilmenin uzağındadır. Çünkü Keynes, krizle mücadele açısından kritik önem taşıyan istihdam sorununun çözümünü büyük ölçüde piyasaya bırakmıştır. Oysa mantıksal çıkarım gereği Keynezyen iktisat anlayışının, hem krizle etkili bir şekilde mücadele edebilmek, hem de kriz sonrasında sosyal yararı artırabilmek bakımından tam istihdama nasıl ulaşılabileceği konusuna merkezi bir önem vermesi beklenirdi.

Ekonomide ortaya çıkan bir krizle mücadelede Keynezyen yaklaşımdan farklı olarak bu çalışma, istihdam konusunu merkeze almış ve bu konunun çözümünde de özellikle devlete rol biçmiştir. Araç seçiminde ise, klasik Keynezyen açık bütçe uygulamalarından çok, otomatik olarak devreye girecek döngü karşıtı politikalar tercih edilmiştir. Krizle mücadelede öncelik, kriz döngüsünü besleyen unsurları ortadan kaldırmaya ve özellikle de istihdamı destekleme yoluyla işsizlik artışını durdurmaya verilmiştir. Kriz riskini azaltmak, ya da önlenemeyen bir krizin derinleşmemesini sağlamak üzere birisi tümüyle orijinal, toplam beş "otomatik istikrar sağlayıcı" politika önerilmiştir. Bunlardan ikisi kısa vadeli sermaye girişlerinin toplam içindeki oranını azaltmak amacıyla kısa vadeli akımları caydırmaya yöneliktir. Girişte sermaye kontrolü ve iki adımlı döviz işlem vergisinden oluşmaktadır. Diğer üç politikadan birisi, gelir dağılımının dengeli hale getirilmesi, diğer de devletin nihai işveren olma rolü üstlenmesidir. Sonucusu ise belli bir eşik değere ulaşıldığında işverenlerin istihdam üzerindeki vergi yükünde otomatik indirim gidecek bir mekanizmanın oluşturulmasıdır.

İşaret ettiğimiz üzere neo-liberal iktisat anlayışının bugünkü egemen konumu iktisadi sorunlara toplumsal açıdan en iyi çözümleri getirebilmesinden değil, bu anlayışı destekleyenlerin gücünden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla destekçilerinin gücü yeterince zayıflamadan neo-liberal politikaların gündemden düşmelerini beklememek gerçekçi olur. Bununla birlikte yaşanan kriz, yeni sentezler için hummalı çalışmalara kapı aralamış ve bu arada Pandora'nın kutusu açılmıştır. Bu kutuyu kapatmaya neo-liberallerin gücü de yetebilecekmiş gibi görünmemektedir. Dolayısıyla neo-liberal iktisatta sonun başlangıcına gelindiği söylenebilir.

Kaynakça

- Agosin, M. R. & Ffrench-Davis, R., 1998, *Managing Capital Inflows in Chile*, January, <<http://www.un.org/esa/analysis/pastmeetings/ffrench.pdf#search='Agosin%20C%20FfrenchDavis%20Managing%20Capital%20Inflows%20in%20Chile'>>, e.t. 30.07.2009.
- Alada, D., 2007, "Öncü iktisat düşünürleri yeni liberalizme karşı (mı?)", *Toplum ve Bilim*, 108: 167-185.
- Biggs, B., 2008, *Hedge Cambazları: Yatırım Dünyasından Altın Deneyimler*, Scala, İstanbul.
- BSB, 2009, *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım- 2008-2009, Bağımsız Sosyal Bilimciler*, Yordam Kitap, İstanbul.

- Balseven, H. & Erdoğan, M. M., 2004, "Mali Krizleri Önlemede Sermaye Kontrolleri: Malezya ve Şili Deneyimlerinden Türkiye İçin Dersler", *2004 Türkiye İktisat Kongresi: Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğ Metinleri - I*, s. 207-236, DPT, Ankara.
- _____, 2005, "Mali Kriz Riski Bağlamında Tobin Vergisi ve Türkiye'de Uygulanabilir Bir Versiyonu", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XX (1): 297-319.
- BIS, 2007, *Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2007 - Final Results*, Bank for International Settlement, Basel.
- Boushey, H. & Weller, C., 2007, "Unequal Fortunes, Unstable Households: Has Rising Inequality Contributed to Economic Troubles for Households?" içinde *Flat World, Big Gaps: Economic Liberalization, Globalization, Poverty & Inequality*, eds. Jomo, K. S. & Baudot, J., s. 177-215, Orient Longman, Zed Books ve TWN, London-New York.
- Boyer, R., 2007, "How Employment and Workers Rights can be Made Complementary", içinde *Towards Full and Decent Employment*, der. Ocampo, J. A. & Jomo, K.S., s. 207-233, Orient Longman, Zed Books ve TWN, London-New York.
- Buğra, A. & Keyder, Ç. (der.), 2007, *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, Çev. İ. Çekem, İletişim, İstanbul.
- Bulutoğlu, K., 2003, *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, YKB Yayınları, İstanbul.
- Büyükkakin, T., 2008, "Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39: 133-159.
- Chomthongdi, J., 2001, "Institutional Reforms and Governance of Capital Controls", June, <<http://www.aer.ph/images/stories/projects/cf/jacques.pdf>>, e.t. 30.08.2009.
- Cichon, M., Hagemeyer, K. & Woodall, J., 2007, "Changing the Paradigm in Social Security: From Fiscal Burden to Investing in People", içinde *Towards Full and Decent Employment*, der. Ocampo, J. A. & Jomo, K. S., s. 277-304, Orient Longman, Zed Books ve TWN, London & New York.
- Çağlayan, E. & Erdoğan, M. M., 2006, "Exchange Rate Dynamics and Equilibrium", *European Association for Evolutionary Political Economy Conference on Developing Economies; Multiple Trajectories, Multiple Developments*, October 2-4, Galatasaray University, İstanbul.
- Epstein, G., Grabel, I. & Jomo, K. S., 2008, "Capital Management Techniques in Developing Countries: Managing Capital Flows in Malaysia, India, and China", içinde *Capital Market Liberalization and Development*, der. Ocampo, J. A. & Stiglitz, J. E., s. 139-169, Oxford University Press, New York.
- Erdoğan, M. M., 2007, "Türkiye'nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları", *Öneri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi*, 7 (27, Ocak): 259-279.
- _____, 2009, "Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?" *Toprak İşveren*, 82, Haziran, s. 6-16.
- Erdoğan, M. M. & Balseven, H., 2006, "How Effective Is the Tobin Tax in Coping with Financial Volatility?", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1): 107-128.
- Ertürk, K., 2006, "On the Tobin Tax", *Review of Political Economy*, 18 (1): 71-78.
- Fisher, S., 2001, "Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct", *Finance & Development*, 38 (2, Haziran), available at <<http://www.imf.org/external/np/speeches/2001/010601a.pdf>>, e.t. 12.06.2009.
- Galbraith, J. K., 2009, "A 'People First' Strategy: Credit Cannot Flow When There Are No Creditworthy Borrowers or Profitable Projects", *Strategic Analysis*, The Levy Economics Institute of Bard College, Nisan.
- Garber, P. & Taylor, M. P., 1995, "Sand in The Wheels of Foreign Exchange Markets: A Sceptical Note", *Economic Journal*, 105 (January): 176-179.
- ISDA, 2008, "ISDA Market Survey", *International Swaps and Derivatives Association, Inc.*, <<http://www.isda.org/statistics/pdf/ISDA-Market-Survey-historical-data.pdf>>.

- Işık, S., 2009, "İstihdam Bağlamında Neo Liberal Yaklaşıma Post Keynesyen Karşı Duruş: Devletin Nihai İşveren Olma Rolü", *"İş, G¼c" End¼stri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 11 (2).
- Jessop, B., 2005, *Hegemonya, Post-Fordizm ve K¼reselleřme Ekseninde Kapitalist Devlet*, ev. ve der. Yarar, B., & zkazan, A., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, E. & Rodrik, D., 2001, "Did the Malaysian Capital Controls Work?", *NBER Working Paper* No. w8142, National Bureau of Economic Research, New York.
- Kaboub, F., 2007, "Employment Guarantee Programs: A Survey of Theories and Policy Experiences", *Working Paper*, s. 1-23, The Levy Economics Institute of Bard College, No: 498.
- Keynes, J. M., 2008, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, ev. Akalın, U. S., Kalkedon, İstanbul.
- Kindleberger, C. P., 2007, *Cinnet, Panik ve çok¼ř: Mali Krizler Tarihi*, ev. Tunalı, H., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Krugman, P., 2001, *Politika Taşeronları ve nemsizleşen Refah: Azalan Beklentiler ağında İktisadi Eğilimler*, ev. Domanıç, N., Literat¼r Yayınları, İstanbul.
- Lipietz, A., 1987, *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, Verso, London.
- Marx, K., 1986, *Kapital I. Cilt*, ev. Bilgi, A., 3. Baskı, Sol Yayınları, İstanbul.
- Milanovic, B., 2007, "Global Income Inequality: What it Is and Why it Matters?", içinde *Flat World, Big Gaps: Economic Liberalization, Globalization, Poverty & Inequality*, eds. Jomo, K. S. & Baudot, J., s. 1-23, Orient Longman, Zed Books ve TWN, London & New York.
- Minsky, H. P., 1965, "The Role of Employment Policy", içinde *Poverty in America*, ed. Gordon, M. S., Chandler Publishing Company, San Francisco.
- _____, 1986, *Stabilizing an Unstable Economy*, Yale University Press, New Haven.
- Mitchell, W. F. & Wray, L. R., 2005, "In Defense of Employer of Last Resort: A response to Malcolm Sawyer", *Journal of Economic Issues*, 39 (1): 235-245.
- Necef, ř. D., 2009, "B¼t¼nsel Bir Sanayileşme Modeli: Makro Reform ve Mikro Reform İlişkisi", içinde *Alternatif Sanayileşme nerileri*, der. Konukman, A., S¼nmez, M. & Necef, ř. D., Kalkedon, İstanbul.
- Neely, C. J., 1999, "An Introduction to Capital Controls", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, November-December: 13-30.
- Ocampo, J. A. & Palma, J. G., 2008, "The Role of Preventive Capital Account Regulations", içinde *Capital Market Liberalization and Development*, der. Ocampo, J. A. & Stiglitz, J. E., s. 170-204, Oxford University Press, New York.
- OECD, 2009, Harmonised Unemployment Rates, Son G¼ncelleme 09 Ekim 2009, <<http://www.oecdilibrary.org/oecd/content/table/2074384x-table6;jsessionid=2gu43j5cww72d.delta>>.
- Öniş, Z., 2006, "Varieties and Crises of Neoliberal Globalisation: Argentina, Turkey and the IMF", *Third World Quarterly*, 27 (2): 239-263.
- Özatay, F., 2009, "Harcayacağız da Nereye Harcayacağız?" *Radikal*, e.t. 22 Mart.
- Pagés, C., 2007, "Protecting Workers, Creating Jobs: Rethinking Social Protection in Developing Countries", içinde *Towards Full and Decent Employment*, der. Ocampo, J. A. & Jomo, K.S., s. 317-329, Orient Longman, Zed Books ve TWN, London ve New York.
- Papadimitriou, D. B., 2009, "During and After the Crisis: Why Is an Employer of Last Resort Policy Needed?" içinde *Employment Guarantee Policies: Responding to the Current Economic Crisis and Contributing to Long Term Development Goals*, The Levy Economics Institute, Haziran 22-23, Blithewood, Annandale-on-Hudson, New York.
- Pascallon, P., 1983, "Kapitalist Ülkelerde Büy¼me ve Durgunluk". *D¼nya Ekonomisinde Bunalım (Seme Yazıları)*, ev. Sağlam, D. & akman, M. K., s. 90-95, Ar Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul.
- Pınar, A., 2006, *Maliye Politikası: Teori ve Uygulama*, Naturel, Ankara.
- Radelet, S. & Sachs, J., 1998, "The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 1-90.

- Sen, A., 2004, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Alogan, Y., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Shubik, M., 2009, *A Proposal for a Federal Employment Reserve Authority*, Policy Note, Mayıs, Annandale-on-Hudson, The Levy Economics Institute of Bard College, New York.
- Smith, A., 1985, *Ulusların Zenginliği*, çev. Yunus, A. & Bakırcı, M., Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Spahn, P. B., 1995, *International Financial Flows and Transaction Taxes: Survey and Options*, IMF Working Paper, No. 60, s. 1-53.
- _____, 2002, *On the Feasibility of a Tax on Foreign Exchange Transaction*, Federal Ministry for Economic Cooperation and Development, 29 Mart, s. 1-23, <<http://www.wiwi.uni-frankfurt.de/professoren/spahn/tobintax/Tobintax.pdf>>, e.t. 30 Ekim 2006.
- Şiriner, İ. & Doğru, Y., 2008, *Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politığı: 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*, Dipnot, Ankara.
- Tcherneva, P. R., 2008, *Keynes’s Approach to Full Employment: Aggregate or Targeted Demand*, Working Paper 542, Annandale-on-Hudson, The Levy Economics Institute of Bard College, New York.
- Tobin, J., 1978, “A Proposal for International Monetary Reform”, *Eastern Economic Journal*, 4: 153-59.
- Türkan, E., 2006, “Ekonomik Kriz ve Güven Faktörü”, içinde *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi*, der. Seyidoğlu, H. & Yıldız, R., s. 91-110, Arıkan Yayıncılık, İstanbul.
- UN, 2007, *The Employment Imperative: Report on the World Social Situation 2007*, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, New York.
- Vasudevan, R., 2006, “Dear Dr. Dollar”, *Dollars & Sense*, September/October, <<http://www.dollarsandsense.org/archives/2006/0906drdollar.html>>.
- Voyvoda, E. & Yeldan, E., 2006, *Macroeconomics of Twin-Targeting in Turkey: A General Equilibrium Analysis*, <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/econmodel/Voyvoda&Yeldan_AltIT-Turkey_2006.pdf>, e.t. 03.08.2009.
- Weisbrot, M., Baker, D. & Rosnick, D., 2007, “The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress”, içinde *Flat World, Big Gaps: Economic Liberalization, Globalization, Poverty & Inequality*, der. Jomo, K. S. & Baudot, J., s. 24-47, Orient Longman, Zed Books ve TWN, London ve New York.
- Westerhoff, F. H., 2003, “Heterogeneous Traders and the Tobin Tax”, *Journal of Evolutionary Economics*, 13: 53-70.
- _____, 2004, “The effectiveness of Keynes-Tobin transaction taxes when heterogeneous agents can trade in different markets: A behavioral finance approach”, *Working Paper Nr. 2004/01*, Beiträge des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaften der Universität Osnabrück.
- Williamson, J., 2000, “What Should the World Bank Think About the Washington Consensus?” *World Bank Research Observer*, Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development, 15 (2, August): 251-264.
- Wray, R., 2009, *The Social and Economic Importance of Full Employment*, Annandale-on-Hudson, NY: The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 560, Nisan.
- Yalman, G., 2008, “Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat”, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi’nde yapılan konuşma metni, 19 Mart, <http://www.obarsiv.com/pdf/galip_yalman.pdf>, e.t. 30.08.2009.
- Yeldan, E., 2001, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yentürk, N., 2003, *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.